

Araştırma Makalesi / Research Article

**TEK PARTİLİ SİYASİ HAYATTA
DEMOKRASİYİ YAŞATMA ÇABALARI:
IV. DÖNEM BAĞIMSIZ MİLLETVEKİLLERİNİN
MECLİS FAALİYETLERİ (1931-1934)**

Yasemin TÜRKKAN TUNALI*

Öz

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası ile deneyimlenen çok partili siyasi hayata geçiş, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşın Türk siyasetinde, ülke yönetimindeki tüm kararların Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nde şeffaflıkla tartışılarak onaylandığı demokratik parlamenter rejim idealinden vazgeçilmemiştir. Bu ideal doğrultusunda, fakat bir muhalefet partisinin yokluğunda, hükümeti sorgulama ve denetleme işlevini yerine getirmek üzere geliştirilen çözüm; 1931 genel seçimlerinde bağımsız milletvekilleri için kontenjan ayrılması olmuştur. Ne var ki seçimler sonunda IV. Dönem TBMM’ye kendileri için ayrılan 30 koltuğa yalnız 20 bağımsız milletvekili seçilebilmiş ve bunların ancak 8’i dönem sonuna kadar bağımsızlığını korumuştur. Mecliste ezici bir çoğunluğa sahip Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) karşısında sınırlı bir etkiye sahip olacağı açık olan az sayıdaki bağımsız milletvekillere yine pek azı kendilerinden beklenen “hükümeti sorgulama-eleştirme ve meclis içi muhalefeti oluşturma” rolünü yerine getirmiştir. Bağımsızların, siyasal bir örgütlenmeye sahip olmadan kişisel olarak giriştikleri bu görevde, meclis tartışmalarında savundukları ya da karşı çıktıkları meselelerde görüş ve önerileri; CHF’li hükümet üyeleri ve milletvekillerinin tepkisine neden olmuş, çoğunlukla siyasi arka planları ya da CHF’den olmamaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bağımsızların CHF çizgisine yakınlık ya da uzaklıkları daha sonraki yasama dönemlerinde meclise girip girmemelerinde de etki ederken; fırkanın eleştirilere yönelik tahammülsüzlüğü; IV. Dönem içinde, bağımsız milletvekilleriyle hedeflenen amaca ulaşamamasını getirmiştir. Buna karşın uygulamaya V. Dönem’de de devam edilmiş; parlamento içi demokrasiyi yaşatma çabaları VI. ve VII. dönemlerinde CHP içinden Müstakil Grup oluşturma formülünde aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tek parti yönetimi, Muhalefet, Bağımsız milletvekilleri, IV. Dönem TBMM, Demokrasi.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yturkkan@hacettepe.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-1001-0240).

EFFORTS TO LIVE DEMOCRACY IN SINGLE-PARTY POLITICAL LIFE: THE PARLIAMENTARY ACTIVITIES OF THE INDEPENDENT DEPUTIES OF THE FOURTH LEGISLATIVE TERM

Abstract

The transition to *multi-party* political life in the Republic of *Turkey*, experienced first with the Progressive Republican Party and after with the Free Republican Party, failed under the influence of internal and external dynamics. However, the ideal of a democratic parliamentary regime, in which all the decisions of the governance were discussed with transparency in the Turkish Grand National Assembly (TGNA), had not been abandoned in Turkish politics. In line with this ideal, but at the absence of an opposition party, the solution developed before the 1931 general elections, was to reserve quota for independent deputies in the parliament so that they could perform the functions of an opposition party questioning and controlling the government. However, in the elections, only 20 independent deputies could be elected to the 30 seats allocated to them in the TGNA, and yet only eight of them remained independent until the end of the fourth legislative term. In the face of the Republican People Party, which had an overwhelming majority in the parliament, those few independent deputies could have had a limited impact and yet only some of them fulfilled the role of "questioning and criticizing the government, performing the opposition". In this task which the independents, without a political organization, personally embarked on, their opinions and suggestions caused reactions from both the government and the RPP deputies and were mostly evaluated in terms of their political backgrounds or not being from the party. While the independents' proximity or distance to the RPP's political line had also influenced whether they entered the parliament in the later legislative terms; the RPP's intolerance to criticism led to the failure of the target that was aimed at with independents in the fourth one. Despite this, the practice continued in the fifth term as well whereas, in the sixth and seventh terms, the efforts to sustain democracy within parliament were carried out with the practice of the Independent Group, formed within the RPP.

Keywords: *Single-party Regime, Opposition, Independent Deputies, the Fourth Legislative Term, Democracy.*

Giriş

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi (BMM), hepsi Misak-ı Milli idealinde birleşmiş, Türk milletinin farklı siyasi, ekonomik ve sosyal arka plana sahip milletvekillerinden oluşan; bu nedenle de temsil gücü çok yüksek bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele'nin kimi dönüm noktalarında bu siyasi görüş farklılıkları daha da belirginleşmiş; I. Dönem içinde Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu (ARMHG) ile İkinci Grup arasındaki mücadele, iktidar ve muhalefet partileri arasındakine benzer bir hal almıştır.¹ 1923 genel seçimleri sonunda İkinci Grup tasfiye

1 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009,

edilmiş, böylelikle ARMHG'nin evrildiği Halk Fırkası, II. Dönem BMM'deki tek örgütlü siyasi hareket olmuştur.² Ne var ki bu dönemde gerçekleştirilen Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin ilgası ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi yeni rejimin temellerini atan inkılaplar, fırka içi görüş farklılıklarının muhalefete dönüşmesine sebep olmuştur. Halk Fırkası'nın içinden ve ona muhalefet olarak 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), kısa bir süre içinde rejim karşıtlarının odak noktası haline gelmiştir.³ Bu arada ülkenin doğusunda patlak veren dinsel nitelikteki Şeyh Sait İsyanı'nın, yeni fırkanın dinsel düşünce ve inançlara saygı ilkesiyle ilişkilendirilmesi; hükümetin, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan gelen yetkisini kullanarak 5 Haziran 1925'te TpCF'yi kapatmasını getirmiştir.⁴ Bu gelişme sonrasında eski TpCF milletvekilleri BMM içinde bağımsız olarak yer almaya devam etmişse de, fırkanın önde gelenlerinin, İzmir Suikastı Girişimi ile ilgili olarak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmalarıyla birlikte, siyaseten büyük ölçüde itibarsızlaştırılmışlardır.⁵ Bu nedenle III. Dönem TBMM için yapılan 1927 genel seçimlerine CHF dışında hiçbir parti katılmamış; bağımsız milletvekilliği için adaylığını koyan 6 kişi ise, CHF'li ikinci seçmenlerden toplamda 1 oy alarak, meclis dışında kalmışlardır.⁶ Bu arada Ekim 1929'da ABD'de başlayan Büyük Buhran'ın, Türkiye'de yarattığı yoksulluk ve geçim sıkıntısı, halkın, hükümetten genel memnuniyetsizliği gibi siyasi sonuçlar da doğurmuştu. Bu memnuniyetsizliğin Cumhuriyet rejimi ve inkılaplara yönelmesinin önüne geçmek amacıyla halkın taleplerini ifade edebileceği yeni bir siyasi platform gereksinimi; Fethi Okyar'ın bizzat CHF Genel Başkanı M. Kemal Atatürk'ün teşviki ile 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'ni kurmasıyla sonuçlanmıştı.⁷ Cumhuriyet rejiminin değerlerini paylaşan ve içinden doğduğu CHF'ye kıyasla liberal ekonomiyi savunan bu 'güdümlü' muhalefet fırkası, CHF'yi tedirgin eden bir hızla halkın yoğun ilgiyle karşılanmıştı. SCF'nin Ekim 1930'da yapılan belediye seçimlerinde yakaladığı başarı, meclis içi iktidar-muhalefet çatışmasını alevlendirmiş; iki

ss. 197-215; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 175-184; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 611-639. Ayrıca bkz., Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015; Nursen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınları, İstanbul, 1984.

2 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, ss. 19-53.

3 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 79-115; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 71-95.

4 Zürcher, *a.g.e.*, ss.129-131; Tunçay, *a.g.e.*, ss. 134-155.

5 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul, s. 229 vd. Ayrıca bkz., Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İzmir, 1998, ss. 369-384; Cengizhan Halaçlı, *Cumhuriyet Rejiminin Tesisi Ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2019 Denizli, ss. 111-120.

6 Güneş, *a.g.e.*, ss. 271-276; Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, 64, Nisan 1999, s. 25.

7 Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 384-395.

fırkanın birbirlerine karşı seçimde usulsüzlük suçlamalarına sebep olmuştu.⁸ SCF, Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Atatürk'le karşı karşıya kalmamak ve CHF karşıtlığını, rejim karşıtlığı olarak görenlerin merkezi haline gelerek TpCF'nin akıbetine uğramamak adına 17 Kasım 1930'da kendini feshetmişti.⁹

Görüldüğü üzere, her ikisi de kökenlerini Milli Mücadele'den alan TpCF ve SCF ile deneyimlenen çok partili siyasi hayata geçiş, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰ Bununla birlikte, dünyada otoriter rejimlerin revaçta olduğu iki savaş arası bu dönemde Türk siyasetinde, milletvekillerinin belirli süreler için görev yapmak üzere seçimle meclise girdiği, ülke yönetimindeki tüm kararların bu mecliste tartışıldığı ve onaylandığı parlamenter rejim idealize edilmiştir. Muhalefetin olmadığı parlamentoda; tek parti yönetimi altında hayata geçirilen inkılapları tehlikeye atmayacak ve yeni inkılapların önünü kesmeyecek; öte yandan TBMM içinde muhalefet rolünü de üstlenerek, meclis içi demokratik dinamiği oluşturacak formüller aranmıştır. Çalışmamız; 1931-1934 yılları arasında IV. Dönem TBMM'de uygulanan bağımsız milletvekillikler formülünün hazırlanış ve işleyişini ele alarak, elde edilen sonuçlarla hedeflerin örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymaya amaçlamaktadır.

1. 1931 Genel Seçimleri

CHF Genel Başkanı sıfatıyla bizzat M. Kemal Atatürk tarafından bu amaçla hazırlanan formül; bazı seçim bölgelerinde aday göstermeyerek, partili olmayan milletvekillerinin de TBMM'ye girmelerine fırsat yaratmak olmuştur. CHF Parti Başkanlık Divanı'nın aldığı ve 15 Nisan 1931 tarihinde ilan edilen bu karara göre; Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Bolu, Burdur, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Niğde, Samsun, Sinop, Tekirdağ'da 1'er; Balıkesir, Bursa, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Konya, Kütahya ve Manisa'da 2'şer olmak üzere 22 ilde 30 milletvekilliği, bağımsız adaylara ayrılmıştır.¹¹ Ne var ki bu dönemde seçimler

8 TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), 3. Dönem (D), 22. C (C), 5. Birleşim (B), 15-XI-1930, ss. 16-73.

9 Cem Eroğlu, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 185-189; Okyar, *a.g.e.*, ss. 520-531. Ayrıca bkz., Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014. Fırkanın feshinden sonra eski SCF Milletvekilleri III. Dönem sonuna kadar meclis içinde bağımsız milletvekili olarak kaldılar. Hatta seçimlerin yenilenmesi teklifinde CHF ile aynı doğrultuda oy kullandılar. Güneş, *a.g.e.*, s. 318.

10 Cemalettin Taşkıran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 14, 1994, ss. 255-265. Bu konuda geniş bir literatür bulunmaktadır. Başlıcaları için bkz., Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2004; Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

11 Güneş, *a.g.e.*, ss. 368, 369. 1927 yılından itibaren CHF milletvekili adayları CHF Genel Başkanı, Başkan Vekili ve Genel Sekreterinden oluşan CHF Parti Başkanlık Divanı tarafından belirlenmiştir.

iki derecelidir ve hepsi CHF'li olan ikinci seçmenlerin, fırka dışı adaylara oy vermeleri pek mümkün değildir.¹² Bu nedenle CHF Genel Başkanı Atatürk, 20 Nisan 1931 günü ikinci seçmenlere hitaben bir beyanname yayınlayarak, fırkayı tenkide muhatap kılmayı lüzumlu gördüğünü, bu nedenle kendilerinden CHF programına taraftar olmayan bağımsız adaylara da oy vermeleri gibi bir fedakârlık istediğini belirtmiştir. Fırkadan mebus seçme görevi kadar önemli bir amaca hizmet eden bu görevlerinde, seçecekleri mebusların “*lâik, Cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olma*” koşulunu gözetmelerini istemiştir.¹³

Atatürk yine aynı gün yayınladığı “Seçim Dolayısıyla Millete Beyanname” ile fırkası için de oy istemiş ve Parti Başkanlık Divanı'nca belirlenen 287 milletvekili adayını açıklamıştır.¹⁴ Bu arada eski SCF milletvekillerinden yalnızca 1 kişi CHF'den aday gösterilirken, 3 kişi de bağımsız adaylığını koyacaktır.¹⁵ Eski TpCF milletvekillerinden hiçbirisi CHF'den aday gösterilmemiş, fırkadan 4 kişi bağımsız milletvekilliği için adaylığını duyurmuştur.¹⁶ Sonuçta 1931 seçimlerinde 30 bağımsız milletvekilliği için yapılan başvuru sayısı 194'e ulaşmıştır.¹⁷

Nisan ayı içinde yapılan milletvekili seçimleri sonunda CHF adaylarının tamamı meclise girerken; 30 bağımsız milletvekilliği kontenjanına yalnızca 20'si seçilebilmiştir.¹⁸ Bağımsız adaylara oy çıkmaması nedeniyle İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'a ayrılan 7 kontenjan boş kalmıştır. İkinci seçmenler, Burdur'da bağımsızlar için ayrılan 1 kontenjana buradan aday gösterilmeyen CHF'li Recep (Peker)'i seçmişler; aynı durum Manisa'da İsmet (İnönü)'nün, Bolu'da da Salah (Cimcoz)'un seçilmesiyle yaşanmıştır.¹⁹ TBMM Genel Kurulu'nun 2 Kütahya milletvekilinin seçim tutanaklarını reddetmesi nedeniyle bağımsız

12 1931 seçimlerinden sonra 10 Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Büyük Kurultay'ında bu durumun kesin olarak önüne geçilecektir. Kurultayda hazırlanan CHF içtüzüğü'nün 120. maddesi; CHF'li ikinci seçmenlerin fırka dışından adaylara oy vermelerini suç olarak kabul etmektedir. *CHF Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, ss. 24, 25.

13 “İkinci Seçmenlere Beyanname”, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 605.

14 “Seçim Dolayısıyla Millete Beyanname”, *a.g.e.*, ss. 606-609. 16 Nisan tarihine kadar CHF'den milletvekilli adaylığı için başvuruların sayısı 1400'ü bulmuş, fakat o güne kadar başvuruların hiçbirinin aday gösterilmeyeceği duyurulmuştur. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 115.

15 15 SCF milletvekilinden 1931 seçimlerinde CHF'den aday gösterilen tek kişi Reşit Galip Bey'dir. Bağımsız adaylıklarını koyan isimler ise Talat (Sönmez), Refik İsmail (Kakmacı) ve Galip (Yenen) beylerdir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 122-124; Güneş, *a.g.e.*, s. 342.

16 Bağımsız adaylığını duyuran eski TpCF milletvekilleri; Kazım Karabekir, Refet (Bele), Feridun Fikri (Düşünsel) ve Cafer Tayyar (Eğilmez)'dir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 125,126; Güneş, *a.g.e.*, ss. 339-341.

17 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935, C.I*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 23-29. Güneş, bağımsız adayların sayısını 78 vermektedir. Bkz., Güneş, *a.g.e.*, s. 360.

18 Ali Münif Bey (Yeğenağa) Adana, Cemal (Akçin) Afyonkarahisar, Ali Rıza Nisari (Arıbaş) Aksaray, Mehmet Numan (Aksoy) Antalya, Fuat Şahin (Erlaçin) Aydın, Enver (Adakan) Balıkesir, Mehmet Rüştü (Egel) Bursa, Kemalettin (Turan) Isparta, Halil (Menteşe) ve Hüsnü (Kitapçı) İzmir, Dr. Suat (Soyer) Kastamonu, Ahmet Tevfik (Şatır) ve Osman (Coşkun) Kayseri, Ali (Dikmen) ve Sırrı (Bellioğlu) Kocaeli, Ali Haydar Bey Konya, Mustafa (Bacak) ve Tevfik Bey Kütahya, Galip (Yenen) Niğde ve Ö. Hulusi (Oruçoğlu) Sinop bağımsız milletvekilleri seçilmişlerdir. Çoker, *a.g.e.*, s. 43.

19 Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 127, 128.

milletvekillerinin sayısı ilk olarak 18'e düşmüş; bunların 7'si meclisin açılışından sadece 5 gün sonra, 3'ü ise dönem içinde CHF grubuna katılmıştır.²⁰ Böylelikle 4 Mayıs 1931-23 Aralık 1934 tarihleri arasındaki IV. Dönem'de yalnızca 8 bağımsız milletvekili görev yapmıştır. Bu kişiler; İzmir'den seçilen Halil (Menteşe) ve Hasan Hüsnü (Kitapçı) beyler, Kastamonu'dan Dr. Suat (Soyer) Bey, Kayseri'den Ahmet Tevfik (Şatır) ve Osman (Coşkun Topalmusaoğlu) beyler, Kocaeli'den Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey, Konya'dan Ali Haydar Bey ve Niğde'den seçilen Ali Galip (Yenen) Bey'dir.²¹

2. Bağımsız Milletvekilleri ve Faaliyetleri

2.a. Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey:²²

TBMM istatistiklerine göre Bellioğlu IV. Dönemde biri gizli celsede olmak üzere 84 defa söz almıştır. Konuşmalarının büyük bir kısmı, kanun tekliflerinin encümenlerce hazırlanmış mazbataları, meclise sunuluşu ve görüşme usulleri gibi teknik meseleler üzerinedir. Fakat Bellioğlu'nun siyasi portresi asıl; mali-

20 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 6. B, 28-V-1931, s. 72; TBMM ZC, 4. D, 2. C, 15. B, 20 VI, 1931, s. 83; Çoker, *a.g.e.*, s. 43.

21 Ali Haydar Bey'in 25 Nisan 1933'te ölümü üzerine yapılan ara seçimde, Ali Fuat (Cebesoy) Konya milletvekili olarak seçilmiş, böylelikle bağımsız milletvekili sayısı değişmemiştir. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* adlı eserinin 1. cildinde Ahmet Tevfik Şatır'ın IV. Dönem boyunca bağımsız kaldığını belirtirken, biyografilerin yer aldığı 2. cildinde dönem içinde CHF'ye katıldığını belirtmektedir. Çoker, *a.g.e.*, C. I, s. 43; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-35*, C.II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 345. Aynı durum Kayseri bağımsız milletvekili Osman Coşkun Topalmusaoğlu için de geçerlidir. Çoker, *a.g.e.*, C.I, s. 43; Çoker, *a.g.e.*, C.II, s. 348. Bununla birlikte Demirel eserinde, Cumhuriyet gazetesinin 4 Şubat 1935 tarihli yayını göstererek Ahmet Tevfik ve Osman Coşkun beylerin CHF'ye katılmış olabileceğini, fakat bu haber dışında bunu teyit edemediğini belirtmektedir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 130, dipnot 32. TBMM Albümü (1920-2010)'nde de bağımsız olarak geçmeleri nedeniyle, bu çalışmada Şatır ve Topalmusaoğlu bağımsız milletvekilleri olarak değerlendirilmiştir. TBMM Albümü (1920-2010), Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s. 181.

22 1876 Lefkoşe doğumlu olan Hüseyin Sırrı, 1897 yılında İstanbul Mülkiye Mektebi'nin yüksek bölümünde okurken II. Abdülhamit aleyhine siyasetle uğraştığı gerekçesiyle 11 ay tutuklu kaldı. Sonrasında Nafia Kâtipliği göreviyle sürgün edildiği Kastamonu'da yine aynı nedenle 2 yıl hapis cezası aldı. II. Meşrutiyet'in ilanından 1911 yılına değin çeşitli kazalarda kaymakamlık; 1912-1918 yılları arasında mutasarrıflık yaptı. Mütareke döneminde Amasya Mutasarrıflığından el çektirilerek bir süre hapis yattı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmit mebusu olan Hüseyin Sırrı, İstanbul'un işgali üzerine, Anadolu'ya geçerek BMM'nin açılışında hazır bulundu. I. BMM milletvekilliği sırasında Ocak-Nisan 1922 tarihleri arasında İktisat Vekilliği yapan Hüseyin Sırrı, başlangıçta Müdafaaı Hukuk Grubu'nda yer alırken, istifa ederek İkinci Grup'a dâhil oldu. Bellioğlu'nun ikinci defa meclise girişi 1931 genel seçimleriyle IV. Dönemde Kocaeli'den bağımsız milletvekili seçilmesiyle oldu. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Bellioğlu, Mart-Nisan 1940'ta Cumhurbaşkanı'na, Genelkurmay Başkanı'na, Yüksek Askeri Şura üyelerine, gazetelere, belediye başkanı ve üniversite hocalarına gönderdiği Cumhurbaşkanı ve hükümeti eleştiren mektupları nedeniyle tutuklanarak 9 yıl 4 ay hapse mahkûm edildi. 16 Mayıs 1951 tarihinde çıkarılan özel kanunla affedildi. Bellioğlu, 28 Eylül 1958 tarihinde İstanbul'da öldü. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*, C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 539-540; Hüseyin Sırrı, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 235, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı (KAHB), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_234_1_4.pdf (Erişim Tarihi 19.12.2019).

iktisadi konularda ve özellikle bütçe görüşmelerindeki aktif tutum, eleştiri ve önerilerinde ortaya çıkmaktadır.

Buna dair ilk gösterge, Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi yoğun olarak etkilemesi nedeniyle hükümetin, ülkenin iktisadî-malî durumunu değerlendiren ve aldığı tedbirler hakkında meclise sunduğu beyanattla²³ belirecektir. Bellioğlu beyanat sonrasında söz alarak; aldığı önlemler sebebiyle hükümeti tebrik etmekle birlikte, bu planın uygulanabilirliğini sorgulamıştır. Hükümetin gümrük kısıtlamaları ve mali tasarruf adına memurların emekliye ayrılmasını eleştirmiştir. Onun önerdiği malî-iktisadî-idarî ıslahat; devlet idari teşkilatının küçültülmesi ve -kendisine göre tam anlamıyla verimli olmayan- tekel idarelerinde yabancı uzmanların çalıştırılmasıdır.²⁴ Eleştirilerine karşın Bellioğlu, hükümetin aldığı tedbirlerin uygunluğuna dair yapılan güven oylamasında kabul oyu kullanmıştır.²⁵ Şu halde ve bu aşamada, milletvekilinin hükümetin iktisadi politikalarının tamamen karşısında olmadığı, eleştirilerinin ise yapıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

1932 yılı genel bütçe görüşmeleri; Bellioğlu'nun yoğun eleştirileri ve hükümet üyeleri ile partili diğer milletvekillerinin verdiği yanıtlar nedeniyle; 'bağımsız milletvekili' ile 'CHFiktidar' arasında 'fırkalılık' meselesinin tartışıldığı bir hal almıştır denebilir. Bellioğlu, daha görüşmelerin ilk günü; "*tarafsızlığın gereği ve vazifesi olarak*" teşekkürü gerektiren noktalarda teşekkür, ikazı gerektiren noktalarda ikaz edeceğini ve "*hükümetin devletçilik umdesini eleştireceğini peşinen*" belirtmiştir.²⁶ Halk hükümetinin devletçi olamayacağını savunan milletvekiline göre, halkçılık niteliğine rağmen hükümet iktisadi hayattaki devlet müdahalesini gün geçtikçe arttırmaktadır. Ona göre hükümet, devletçiliğin teorisini, pratikle uzlaştıramamakta; ekonomik sıkıntıya da aslında çıkardığı kanunların yarattığı tutarsızlık sebep olmaktadır. Bu eleştirilerine karşın, mevcut ekonomik durumda hükümetin aldığı tedbirlerin gerekli olduğunu, bu nedenle hükümet ile beraber olduğunu belirtmesi, bağımsız milletvekilinin bir tutarsızlığı olarak görülebilir. Öyle ki, hükümetin vergi politikalarının 'dokunduğu' bazı kesimlerin, sırf bağımsız milletvekili olmasından dolayı ve diğer fırkalı milletvekillerinden korkarak, kendisini şikâyet mercii haline getirmelerinden yakınmıştır. Yine de

23 TBMM ZC, 4. D, 4. C, 6. B, 28-XI-1931, ss. 35- 46; TBMM ZC, 4. D, 4. C, 7. B, 29-XI-1931, ss. 52-76.

24 TBMM ZC, 4. D, 4. C, 7. B, 29-XI-1931, s. 59.

25 Meclis birleşiminde yer alan 244 milletvekili, oybirliği ile hükümete güvenoyu vermiştir. TBMM ZC, 4. D, 4. C, 7. B, 29-XI-1931, ss. 74-75.

26 1932 yılı bütçe görüşmeleri 20 Haziran günü başlamış, 26 Haziran günü 1932 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle sona ermiştir. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 71. B, 26-VI-1932, ss. 366-368. Bellioğlu bütçenin bütünü, Adliye, Dâhiliye, Hariciye, İktisat, Ziraat, Milli Müdafaa Vekâletleri ile Duyun-u Umumiye bütçeleri, Dâhiliye Vekâleti'nin umumi müfettişlikleri, Adliye Vekâleti'nin ihtisas mahkemeleri, İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak İstanbul limanı, Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ziraat Vekâleti müdürlükleri ve ziraat kredileri konularında soru sormuş, görüş belirtmiş ve eleştirilerde bulunmuştur. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, s. 198 vd.; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 68. B, 22-VI-1932, s. 140 vd.; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 69. B, 23-VI-1932, s. 267.

milletvekili sözlerinin devamında, kredi kooperatiflerinin memlekete faydası olmayacağı görüşüyle hükümeti eleştirmekten kendini alamamıştır.²⁷

Kütahya Milletvekili ve CHF Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey, Bellioğlu'na bu üç noktada cevap vermiştir. Peker, bağımsız milletvekilinin, CHF'lilerin diğer ilkeler kadar önem verdiği iki esası; halkçılık ve devletçiliği birbirine karşı ve çatışır gösterdiğini; hükümetin halkçılık ve devletçilik vasıfları üzerine görüşlerinin ise hiçbir bilgiye dayanmadığını savunmuştur. Bunun sebebini Peker, Bellioğlu'nun, bunları kendisine ilke edinen fırkaya mensup olmamasında görmektedir. Bununla birlikte, bağımsız milletvekili adaylarında devletçi olma şartı aranmadığı için Bellioğlu'nun meclis kürsüsünden *"liberalizmi, hatta en koyu, kıpkızıl bir liberalizmi müdafaa etmesini"*, dürüstlük dışı görmemektedir. Ne var ki Bellioğlu, devletçilik ve halkçılığı tamamen yanlış anlamakta; bir yandan ekonomiye dair birçok talebiyle devletçilik taraftarı olarak, diğer yandan devletçilik aleyhinde bulunarak, mantık dışı davranmaktadır.²⁸ Peker ayrıca kooperatifçiliğin, fırka siyasetinin temel noktalarından biri olduğuna dikkat çekerek; *"fırkaya mensup değilse bile"* bir milletvekilinin kooperatiflerin Türkiye'ye yararlı olmayacağını savunmasını -en azından- dikkatsizlik olarak nitelendirmiştir.²⁹ Peker, son olarak Bellioğlu'nun fırkacı milletvekillerinden çekinerek, hükümete yönelik şikâyetleri için kendisine başvuruları kürsüden kınamasını eleştirmiş; vatandaşların memleket sorunlarını bir milletvekiline iletmelerinin ahlak zaafı olmadığını söylemiştir.³⁰

Peker'in, fırkadan olmayışına yaptığı vurgunun, Bellioğlu'nu rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Zira Peker'in seçilecek bağımsız milletvekili adayları için -devletçi değil, fakat- laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaları şartına atfını, *"Biz birinci devrede lâiyklik ve Cumhuriyetçiliğin manalarını tesbit ederken şimdiki ekser arkadaşımız orada yoktu. Bunu arzetmek isterim."* sözleriyle cevaplamıştır.³¹ Meclisten buna karşılık bir uğultu yükselmesi üzerine milletvekilinin, adeta CHF'ye duyduğu gönül bağıni ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Bellioğlu mecliste bulunuşunun, CHF'nin bağımsız adaylar için kontenjan ayırması sayesinde olduğunun farkındadır. Hatta bu nedenle kendisi bazı fırkacılarından daha fazla fırkaya bağlıdır. Son seçimlerde CHF milletvekili adaylığı için başvurusu kabul edilmemişse de, daha önce namusuyla takip edeceğini taahhüt ettiği fırka ilkelerinden ayrılamayacaktır. Bellioğlu, daha önce de ifade ettiği üzere, devletçiliği de kabul etmektedir. Recep Peker (ve CHF'li milletvekilleri) ile kendi görüşleri arasındaki tek fark, devletçiliğin

27 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 199-203.

28 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, s. 209; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, ss. 214-216.

29 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 215.

30 Peker'in CHF Hükümeti'ne muhalefet etme baskılarından rahatsız oluşunu bu şekilde aleyhine çevirmesi karşısında Bellioğlu, çok güzel siyaset yaptığını belirterek kendisini tebrik etmiştir. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 216.

31 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 218.

sınırlarındadır.³² Kooperatiflerden bahsederken de amacı, fırkanın ana hattında görülen bir hatayı izah etmek değildir. CHF'li olmaması dolayısıyla “*mutlaka bir muhalefet maksadını temsil etmesi gerektiğine dair yanlış kanaat*” bulunduğunu belirten Bellioğlu; meclisten, bağımsızlığının gereği ileri sürdüğü fikirlerinin, fırkacı olmasına bağlanmamasını istemiştir.³³

Peker, milletvekilini yine “fırkacılık” ekseninde cevaplarken, bir yerde milletvekilinin CHF'ye duyduğu samimiyetle ilgili sözlerini sorguladığı görülmektedir. Zira Peker, CHF Genel Başkanlığı'nın seçimlerden önce yayınladığı beyannamede, bugün kendisinin itiraz ettiği devletçilik ve kooperatifçilik prensiplerinin bulunduğu dikkat çekerek, Bellioğlu'nu bunu bile bile yine de CHF'den adaylık için başvurmakla eleştirmiştir.³⁴ Böylelikle Peker'in, Bellioğlu'nun 'CHF'ye siyaseten bağ duyduğu' iddiasında samimi olmadığına dair bir gönderme yaptığı söylenebilir. Bu nokta, CHF Genel Sekreteri'nin Bellioğlu'na yönelik tavrında, devletçilik üzerine fikir ayrılığı ya da fırka ilkelerinden ziyade 'fırkacılığın' kıstas olduğunu göstermektedir.

Bellioğlu ile fırkacı milletvekilleri arasında bir diğer sürtüşme Evkaf Umum Müdürlüğü'nün hem 1931 yılı hem de 1932 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıkacaktır. Her ne kadar görüşmeler bütçe üzerine olsa da, milletvekilinin eleştirilerinin temel noktasını bu defa laiklik ilkesi oluşturacaktır. Ona göre; laiklik ilkesi gereğince meclis, Evkaf idaresinin bütçesini tartışmakla yetkili değildir. Esasen Evkaf idaresi devlet teşkilâtının dışında tutulmalı, hatta milletin kendi idare ve düşüncesine bırakılmalıdır. Meclisten bu görüşe gelen itirazların birbiriyle çeliştiği söylenebilir. Bir yandan, vakıf idaresinin yalnızca dinle alakası olmadığı, aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetleri de verdiği; diğer yandan, sosyal yardımlaşma kurumu oluşunun, dini hizmetlerle alakasızlığı anlamına gelmediği savunulmuştur.³⁵ Görüşmelerden sonra yapılan oylamada, bütçe kanununa yalnızca 1 milletvekili tarafından ret oyu verilmiştir. İsmi, kabul oyu veren ya da oylamaya katılmayanlar arasında yer almaması nedeniyle, bu kişinin Bellioğlu olduğu anlaşılmaktadır.³⁶ Milletvekili laisizmden çok, sekülerizme dayanan bu görüşlerini, müdürlüğün 1932 senesi mali bütçe tartışmalarında da tekrarlayacaktır. Ne var ki bu defa savı farklı bir tondadır: devlet, yetkisini yalnızca Müslümanlar üzerinde kullanarak, onları diğer dinlerin mensuplarından eksik-aciz göstermektedir. Ona göre,

32 Bellioğlu bundan 1 ay kadar önde mecliste, bazı maden ve ürünlerin devlet tekeliyle idaresine ve devletçiliğin sanayileşmede de uygulanmasına taraftar olduğunu fakat devletçilik uygulamalarının özel girişime faaliyet imkânı bırakacak şekilde sınırlandırılması savunmuştur. *TBMM ZC, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 308-315.*

33 *TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 219.*

34 *TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 221.* Peker'in Bellioğlu'nu beyannamedeki devletçilik ve kooperatifçilik esaslarını bile bile fırkaya başvurmakla ithamının pek yerinde olduğu söylenemez. Zira CHF'ye yapılan başvurular beyannameden önce yapılmış, 20 Nisan 1931'de beyanname ile aynı gün fırka kendi milletvekili adaylarını ilan etmiştir.

35 *TBMM ZC, 4. D, 2. C, 11. B, 8-VI-1931, ss. 45-49.*

36 *TBMM ZC, 4. D, 2. C, 11. B, 8-VI-1931, ss. 55-57.*

laikliğe ve anayasaya uygun olarak, gayrimüslim topluluklar gibi Müslümanlar da özel teşkilat kurarak vakıflarını kendi yönetmelidir.³⁷ Bellioğlu'nun bu savı, diğer milletvekilleri tarafından oturum dışında uyarılmasına neden olacaktır. Milletvekili, 'fırkâlı-bağımsız' tartışmasının hâkim olduğu 21 Haziran tarihli oturumda konuyu bizzat kendisi dillendirerek, açıklama yapacaktır. Milletvekili, görüşlerinin kamu yararına olduğuna inanırken, Recep Peker de dâhil olmak üzere dört milletvekilince ayrı ayrı uyarıldığını; uyarıların sebeplerini ve hatasını anlayarak Peker'e teşekkür ettiğini belirtmiştir. Amacının her koşulda muhalefet etmek olmadığını yineleyen Bellioğlu; doğru olduğuna inandığı fikirlerini savunurken, hatalı görüşlerinden de caydığını belirtmiştir.³⁸ Geçen seneki oylamada ret oyu kullanmış milletvekilinin, bu defa kabul oyu vermesinde bu ikazların etkili olduğu düşünülebilir.³⁹ Bellioğlu'nun laiklik çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı üzerine ortaya koyduğu bu görüşünün, mecliste devletçilik ilkesi üzerine yapılan tartışmalardan farklı bir tepkiye neden olduğu görülmektedir. Devletçilik üzerine tartışmalarda, genel oturumda kendisine cevap verilmiş, eleştirilmiş hatta fırkadan olmamakla adeta suçlanmışken; bu defa oturum dışında ikaz edilmiştir. Bu durum, meclisin laiklik ilkesini; devletçilik gibi bir fırka ilkesi olarak tartışmaya açık görmediğini ortaya koymaktadır. Gerçekten de Bellioğlu'nun Müslümanların vakıf işlerini özel bir teşkilatla yönetmeleri önerisinin mecliste "*mürteci teşkilatı istemeyiz*" sözleriyle karşılanması bunun en açık göstergesidir. Meclis; devlet bünyesi dışında yer alacak dini bir örgütlenmenin gericiliğe sebebiyet vereceğine inanmaktadır. Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı gibi iki gerici ayaklanmanın getirdiği deneyimlerden sonra, meclisin laiklik ilkesinde gösterdiği hassasiyet elbette anlaşılabilir bir durumdur. Fırka ilkesi ve hükümet politikası olarak devletçiliğin eleştirilmesi; memnuniyetle karşılanmasa da mümkündür, fakat laiklikle ilintili herhangi bir söylem Cumhuriyet rejimi meselesidir ve hükümet faaliyetlerini denetleme-sorgulamanın ötesindedir.

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, özellikle dış politika alanında CHF Hükümeti'ni destekleyen bir yaklaşım göstermiştir. Bu alandaki gelişmelerin her biri hakkında⁴⁰ olumlu değerlendirmelerde bulunan milletvekili, bundan başka Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın vatanperverliğini övecek, İsmet Paşa Hükümeti'nin yalnız dış ilişkilerdeki siyasetini değil, ayrıca demiryolu ile beş senelik sanayi programı uygulamalarını zafer olarak nitelendirerek, hükümeti

37 TBMM ZC, 4. D, 8. C, 46. B, 12-V-1932, s. 107.

38 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, ss. 219-220.

39 TBMM ZC, 4. D, 8. C, 46. B, 12-V-1932, ss. 125-126.

40 Bu dönemde Bellioğlu'nun söz aldığı dış politika gelişmeleri; ABD ile ikame anlaşması; İran ile sınır itilafnamesi; Irak Hükümeti ve Yugoslavya, Çekoslovakya, Romanya, SSCB ile antlaşmalar imzalanması, Fransa Parlamentosu'nda Türk grubunun oluşturulması; Balkan Paketi'nin imzalanmasıdır. TBMM ZC, 4. D, 8. C, 54. B, 29-V-1932, ss. 354-355; TBMM ZC, 4. D, 8. C, 54. B, 29-V-1932, ss. 359-360; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 65. B, 18-VI-1932, ss. 163-165; TBMM ZC, 4. D, 19. C, 17. B, 23-XII-1933, ss. 102-104.

tebrik edecektir.⁴¹ Öte yandan devlet ve hükümet kademesine övgülerinin dahi, mecliste küçük de olsa tepkiyle karşılanması, milletvekilinin meclis içinde muhalif bir imgeye sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.⁴²

Bağımsız milletvekili Hüseyin Sırrı Bellioğlu IV. Dönem meclis içi faaliyetlerinde hükümeti en çok mali-ekonomik konularda eleştirmiş, fakat eleştiri getirdiği kanun tekliflerinde bile genellikle kabul oyu kullanmıştır. Buna karşın hükümet ile devletçi ekonomik uygulamaların sınırları temelinde olan görüş farklılığı ve özellikle CHF Genel Sekreteri ile tartışmaları, kendisinin muhalif olarak tanınmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalarda, Peker'in özellikle devletçiliği, bir hükümet politikasından çok, fırka politikası olarak ön plana çıkardığı ve genel olarak fırkayı, hükümetten öncelikli bir konumda tuttuğu söylenebilir. Dolayısıyla Bellioğlu'nun devletçilik uygulamalarına yönelik eleştirilerini ve 'liberalizm taraftarlığını' iktidara da değil, fakat 'CHF iktidarına' muhalefet olarak algıladığı iddia edilebilir. Bellioğlu ise görüşlerinde ne devletçilik karşıtlığı ne de hükümete ya da fırkaya muhalefet kastı bulunduğu ısrarcıdır. Dahası, 'bağımsız milletvekili' konumu gereğince ne tarafsızlığa ne bitarafsızlığa, fakat ifade özgürlüğü içinde mecliste fikirlerini söylemek ve müzakere yoluyla ikna etmek veya edilmeye inanmaktadır. Şu halde Bellioğlu'nun bağımsız milletvekillerinden beklenen hükümeti sorgulama ve denetleme rolünden çok daha ılımlı bir prensiple gerçekleştirdiği eleştirme ve fikir belirtme faaliyetlerinin dahi tahammülsüzce karşılandığı öne sürülebilir.

Bellioğlu'nun çizdiği siyasi portre; bir sonraki genel seçimlerinde milletvekilliği için tekrar aday gösterilmesine engel olacak; meclis içi siyasi kariyeri IV. Dönemle birlikte son bulacaktır. Oysa bağımsız milletvekilleri olarak faaliyetlerini faydalı gören Mustafa Kemal Atatürk; Bellioğlu ile İzmir Milletvekili Halil Menteşe'nin tekrar bağımsız adaylıklarını koymalarını istemektedir. Fakat CHF Parti Başkanlık Divanı'nın diğer iki üyesi İsmet İnönü ile Recep Peker, bu fikre itiraz etmişler; özellikle Peker, bağımsız milletvekilinin bu dönemde çok şiddetli tenkitlerde bulunduğunu, adeta muhalefet yaptığını; birçok işlerde kendilerine kök söktürdüğünü belirtmiştir. İnönü'nün de Peker'i destekler tavrına karşı Atatürk'ün sözleri, onun 1931 seçimlerinde bağımsız adaylıklar için kontenjan bırakılmasındaki amacını da, bu uygulamadaki samimiyetini de göstermektedir:

41 TBMM ZC, 4. D, 20. C, 21. B, 1-III-1934, ss. 4-5; TBMM ZC, 4. D, 20. C, 24. B, 6-III-1934, ss. 17-18. TBMM ZC, 4. D, 24. C, 80. B, 25-X-1934, s. 8.

42 Milletvekilinin konuşmasına hükümetin diğer alanlardaki faaliyetlerini överek başlaması, oturumu yöneten Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın "Kanun hakkında bir söyleyeceğiniz varsa onlara temas ediniz." şeklinde müdahalesine neden olmuştur. Aynı yer. Benzer bir şekilde, SSCB ile kredi anlaşması hakkındaki görüşmeler sırasında Bellioğlu'nun Cumhuriyeti ve hükümeti öven konuşması, CHF Manisa milletvekili Refik Şevket (Ince) tarafından "İktisadî bir mevzuda siyasî bir nutuk." sözleriyle eleştirilecektir. TBMM ZC, 4. D, 22. C, 50. B, 12-V-1934, s. 110. Aslında bağımsız milletvekilinin konu ne olursa olsun hemen her söz alışında -başta Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) olmak üzere- CHF'li milletvekillerinin sözlü sataşmalarına uğradığı da gözlemlenmektedir.

"Elbette konuşacaklar, elbette tenkit edecekler. Biz bu arkadaşların Meclise girmelerini neden teşvik ve ihzar (hazır) ettik Recep, bir oyun olsun diye mi? Hayır efendim; bilakis biz onları gayet ciddi bir düşünce ile işlerimiz hakkındaki fikir ve kanaatlerini açıkça söylesinler, yaptıklarımızı tenkit etsinler, yani, yeri boş kalan muhalefetin, bir dereceye kadar olsun, vazifesini görsünler diye meclise getirdik, öyle değil mi? O halde niçin sinirleniyorsunuz, neden şikâyet ediyorsunuz? Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var? Şunu açıkça söyleyeyim ki benim katiyen böyle bir endişem yoktur, bütün yaptıklarımı her zaman, her yerde müdafaa edebilirim." ⁴³

Atatürk'ün CHF'nin kurucusu ve Genel Başkanı olduğu göz önüne alındığında, meclis içi demokratik siyasi ortam idealini, fırka kararlarını sorgusuz onaylayan bir meclise üstün tuttuğu açıktır. Atatürk'ün bu idealinin CHF'nin diğer lider isimleri tarafından da paylaşıldığı, bağımsız milletvekili formülünün bu sayede hayata geçtiği de ortadadır. Ne var ki ikinci bir partinin bulunmadığı mecliste böylesi bir ortamı gerçekleştirmede yaşanan güçlük; yine CHF Hükümeti ve milletvekillerinin yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Elbette bu dönem, her iki çok partili hayat denemesinin etkilerinin devam ettiği; Cumhuriyet rejimini tehlikeye atabilecek faktörlerin henüz tam olarak bertaraf edilmediğinin anlaşıldığı bir dönemdir. Fakat Peker ve İnönü'nün "adeta muhalefet yapan" Bellioğlu'na takındıkları tavır, CHF'nin bir bütün olarak gerçek bir muhalefete henüz hazır olmadığına da göstergesidir. Bunun sonucu olarak bizzat CHF tarafından ortaya atılan 'hükümeti denetleme mekanizmasının bağımsız milletvekillikleri aracılığıyla oluşturulması' formülü; pratikte yine CHF tarafından kabul görmemiş, formülün uygulanabilirliğine ket vurulmuştur.

43 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2019, ss. 49-50. 21 Ocak 1935 günü Cumhurbaşkanı Atatürk, Genel Sekreteri Soyak'a hem Menteşe hem de Bellioğlu'na hizmetlerini takdir ettiğini belirterek, yeni dönemde yine bağımsız milletvekilliği için adaylıklarını koymaları istediğini iletmesi için talimat vermiştir. Fakat aynı gün İnönü ve Peker'le olan sözü geçen toplantıdan sonra Soyak'a, Bellioğlu'na mesajını iletmesine gerek olmadığını söylemiştir. Yılmaz çalışmasında, Bellioğlu'nun, milletvekilliğine tekrar izin verilmemesinin sebebini, -Atatürk'e yazdığı bir mektuba dayanarak- ticari işlerinde milletvekilliği nüfuzunu kötüye kullandığına dair çıkan haberlere bağladığını yazmaktadır. Söz konusu mektuba Cumhuriyet Arşivi'nde rastlanamamıştır. Murat Yılmaz; "Hüseyin Sırrı Bellioğlu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 154. Topuz'un çalışmasına göre Bellioğlu, Matbuat Kanunu ile ilgili görüşleri nedeniyle milletvekilliğine tekrar aday gösterilmediğini düşünmektedir. Hızlı Topuz, *Atatürk Sesleniyor: Gazi ile Sohbetler ve Anılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, ss. 16-17. Milletvekilinin meclis içinde şiddetli tepki aldığı onca durumdan Matbuat Kanunu'na odaklanmasının yersiz olduğu söylenebilir. Zira kendisi, Matbuat Kanunu'nun oyladığı 25 Temmuz 1931 günü kanunun, günün gereği olarak çıkarıldığını kabul etmiştir. 7 Mayıs 1932 tarihli oturumdaysa, kanuna "kara leke" benzetmesi yapmasına rağmen bunun bazı hükümlerinin basın hürriyetini sınırlandırması sebebiyle olduğunu ve Cumhuriyet rejimine tezat oluşturduğunu belirterek, bundaki sorumluluğun bizzat kasıtlı neşriyata ait olduğunu vurgulamıştır. Milletvekilinin kastının iyi anlaşıldığı, karşıt görüş veya tepkiyle karşılanmamasından anlaşılmaktadır. TBMM ZC,4. D, 3. C, 35. B, 25-VII-1931, ss. 357-358; TBMM ZC, 4. D, 8. C, 44. B, 7-V-1932, s. 82.

2.b. Halil (Menteşe) Bey⁴⁴

TBMM istatistiklerine göre Halil Mentese, IV. Dönemde 34 defa söz almıştır ve 1 kanun teklifi sunmuştur.⁴⁵ Bağımsız milletvekilini CHF ile karşı karşıya getiren ilk olay, daha meclisin açıldığı ilk gün, cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmasıyla ilgili olacaktır. Mentese, Teşkilat-ı Esasiye'nin cumhurbaşkanının görev süresini, bir seçim devresi için öngördüğünü; 1931 seçimleri erken bir seçim olduğundan cumhurbaşkanlığı seçiminin Kasım ayı başında yapılması gerektiğini; aksi halde bu süreye 6 ay eklenmiş olacağını savunmuştur. Milletvekili bu konuyu önemli gördüğünü; bununla beraber, genelin bu fikre katılmaması halinde kendisinin de meclisçe alınacak karara uyacağını belirtmiştir.⁴⁶ Mentese'nin gündeme getirmesine kadar önem arz etmediğini düşündüğü bu konuya açıklık getirmek istediğini belirten Recep Peker'e göre ise millet iradesini temsil eden meclis, tabii olarak cumhurbaşkanlığı seçimini yapabilecek ve yürütme organını inşa edebilecektir. Peker'in ana hatlarıyla egemenlik esasına dayandırdığı cevabından Mentese, kendisinin 'Bilâkaydüşart hâkimiyet milletindir' esasından saptığına yönelik bir iddia çıkarsa da Peker bunu kabul etmemiştir.⁴⁷ Gerçekten de Peker'in hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu ve yasama ile yürütme yetkilerinin BMM'de toplandığını hatırlatmasına karşın, konuşmasında Mentese'ye yönelik böyle bir

44 1874 Muğla-Milas doğumlu olan Halil Bey, II. Abdülhamit döneminde, siyasi görüşleri nedeniyle izlendiği için henüz İstanbul Hukuk Mektebi'nin ikinci sınıfındayken Fransa'ya kaçtı. Eğitimini Paris Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Paris'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1898'de ülkeye dönerek, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mentese'den mebus seçildi. 1908 yılı sonunda İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) Meclis Grup Başkanlığı, Şubat-Eylül 1911 tarihleri arasında Dâhiliye Nazırlığı ve sonrasında Şûrayı Devlet Reisliği yaptı. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin II. ve III. dönemlerinde Meclis Başkanlığı ve Şûrayı Devlet Reisliği görevlerinde bulundu. I. Dünya Savaşı sırasında Hariciye ve Adliye Nazırlığı, Şûrayı Devlet Reis Vekilliği ve tekrar Meclis Başkanlığı'na yaptı. Mondros Mütarekesi'nin imzası ve İTF liderlerinin yurtdışına kaçmalarının ardından 28 Mayıs 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. BMM Hükümeti'nin baskı ve girişimleriyle 30 Nisan 1921'de serbest bırakıldı ve bir süre İtalya ve Almanya'da kaldı. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından sonra Milas'a geri döndü. 1924 yılında TpCF kuruluş çalışmalarına katıldı. Fırkanın kapatılmasıyla siyasetten uzak durdu. 1926 yılında İzmir suikastı ile ilgili olarak İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, beraat etti. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne İzmir'den bağımsız milletvekili seçildi. TBMM'nin V, VI ve VII. dönemlerinde CHP'den İzmir Milletvekili olarak seçilerek, Ağustos 1946'ya kadar siyasi yaşamdaki yerini korudu. Halil Mentese, 2 Nisan 1948'de Milas'ta öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-35*, C.II, ss. 303-306; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentese'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, 2019; Halil Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 800, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_811_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 16.01.2019); Ahmet Demirel, "Menteşe, Halil", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, İstanbul, 2008, ss. 203-204.

45 Mentese, CHP milletvekili olarak yer aldığı V, VI ve VII. dönemlerde toplamda 45 defa söz almış; hiçbirinde kanun teklifinde bulunmamıştır. Dolayısıyla milletvekilinin siyaseten en aktif olduğu dönemin, bağımsız olarak yer aldığı IV. Dönem olduğu görülmektedir.

46 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 2. B, 4-V-1931, s. 4.

47 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 2. B, 4-V-1931, s. 5. Mecliste, görev süresi dolmadan seçimle gelen yeni meclisin cumhurbaşkanını seçebileceğini öngören içtüzük maddesinin okunmasının hemen ardından yapılan oylamada Gazi Mustafa Kemal, oybirliği ile tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. TBMM ZC, 4. D, 1. C, 2. B, 4-V-1931, s. 6.

suçlama ya da ima olduğu pek söylenemez. Aslında meclisin ilk günü geçen ve özünde teknik bir mesele olan bu konu, mecliste uzun uzadıya bir tartışmaya ya da sürtüşmeye neden olmamıştır. Yine de bağımsız milletvekiline cevabın CHF Genel Sekreteri tarafından ve teknik sınırların ötesinde, milli egemenlik esasına atıfla verilmiş olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte konunun kısa bir süre sonra tekrar gündeme gelişi ve geliş münasebeti; Mentеше'ye siyasi duruşunu ortaya koymak için bir imkân yaratacaktır.

Söz konusu olay; "Türk Siyasî Mültecileri Cemiyeti" imzasıyla Cumhurbaşkanı Atatürk'e gönderilen, onun da Meclis Genel Kurulu'na yönlendirdiği telgrafın mecliste okunmasıyla yaşanacaktır. İlk Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırlığı yapmış 150'liklerden Mehmet Ali Bey'in imzasını taşıyan bu telgraf⁴⁸; "Anayasaya aykırı olan meclis ve devlet başkanlığı seçimini" protesto etmektedir. Milletvekillerinin, telgrafın imzacılarını ve diğer 150'likleri lanetleme yarışına girdikleri⁴⁹ konuşmalarının birinde, mecliste daha birkaç gün önce cumhurbaşkanlığı seçiminin meşruluğu değil, seçim zamanı hakkında bir tartışma olduğu hatırlatılmıştır.⁵⁰ Bunun üzerine söz alan Mentеше, bir anayasa meselesi olduğu için, o gün kendisini söz söylemeye mecbur hissettiğini; bununla birlikte meclisin aldığı karara saygı duyarak, kendisinin de şerefle oy verdiğini belirtmiştir.⁵¹ Anlaşılacağı üzere protesto telgrafı, daha ilk günden göze çarpan bağımsız milletvekiline; cumhurbaşkanlığı makamına, Atatürk'ün şahsına, Teşkilat-ı Esasi'ye ve milli egemenlik ilkesine karşı olmadığını teyit etme fırsatı vermiştir. Meclisin diğer milletvekilleriyle birlikte oy verdiğine yönelik vurgusunun; 'bağımsız' sıfatının, onu CHF'li milletvekillerinden farklı şekilde hareket etmeye yöneltmediğini belirtmek gibi özel bir amaç taşıdığı da söylenebilir.

Mentеше'nin TBMM içinde gerçek bir tepkiyle karşılaştığı ilk durum, aslında kendisi hakkında meclis içindeki genel intibai da ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu olay, Başvekâlet'in bir kanunun tefsiri (yorumu) üzerine verdiği tezkerenin görüşülmesi sırasında yaşanmıştır. Mentеше; 93 Kanunu Esasisi'nin kanunları yorumlama yetkisini Şûrayı Devlet'e verdiğini hatırlatmış; Teşkilat-ı Esasiye'ye göre meclise ait bu yetkinin, yine temyiz mahkemelerine ve Şûrayı Devlet'e bırakılmasını, böylelikle BMM'nin iş yükünün azaltılmasını önermiştir.⁵² Milletvekiline hitaben söz alan Denizli CHF Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey; tüm medeni demokrasi hükümetlerinde, kanunları yorum hakkının, o kanunları yapan meclislere verildiğini belirtmiştir. 93 Kanunu'nun hükümeti ile bugünkü Cumhuriyet hükümeti arasındaki farkın, demokrasi esasları

48 Tunçay, a.g.e., s. 317, dipnot 35.

49 Bkz., TBMM ZC, 4. D, 1. C, 3. B, 14-V-1931, ss. 35-43.

50 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 3. B, 14-V-1931, s. 36.

51 Mentеше oldukça uzun olan konuşmasına "Efendiler Reisicumhurun intihabı vesilesiyle geçenlerde benzeniz de bir kaç söz söyledim. Benim ne kadar büyük bir heyecan duyduğumu takdir etmek için, benim saminiyetime girmek lâzım gelir." sözleri ile başlamış, meclis içinde "Tabii" sesleri ile karşılanmıştır. TBMM ZC, 4. D, 1. C, 3. B, 14-V-1931, ss. 37-38.

52 TBMM ZC, 4. D 8. C, 43. B, 5-V-1932, ss. 33-34.

olduğunu çok sert bir dille vurgulayan Kansu, Teşkilât-ı Esasiye'nin tanıdığı bu yetkinin meclisin en mukaddes hakkı olduğunu savunmuştur.⁵³ Menteşe cevaben, yanlış anlaşıldığını; eski uygulamanın meclis yorumlamalarından daha iyi ya da isabetli olduğunu kastetmediğini; yalnızca bir durum tespiti yaptığını; demokrasilerdeki uygulamalardan haberdar olmadığını söyleyerek, özür dilemiştir.

Kansu'nun bağımsız milletvekilini paylayan ve adeta had bildiren konuşmasında esas olarak; cumhuriyet-demokrasi ile saltanat-meşrutiyet farkına yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Böylelikle bağımsız milletvekili, tam bir yıl sonra ikinci defa, aslında tamamen teknik ve usulle ilgili bir fikirden dolayı, milli egemenlik ve BMM'nin üstünlüğü doğrultusunda eleştirilmiştir. Bu bakımdan Kansu'nun Menteşe'ye tepkisi; onun bağımsız milletvekilliğinden öte, II. Meşrutiyet sırasında Adliye Nazırlığı ve birçok defa Şûrayı Devlet Reisliği, Reis Vekilliği görevlerinde bulunmuş olmasına açık bir gönderme içermektedir. Oysa Menteşe'den önce Manisa Milletvekili Refik Şevket (İnce), tefsir konusunda çok daha güçlü itirazlarda bulunmuş, yine de meclis içinden böylesi bir tepki almamıştır.⁵⁴ Bu durum, İnce'nin eleştirisine rağmen kabul oyu vereceğini peşinen belirtmesi kadar, CHF'li olması ve -Menteşe'nin aksine- siyaset hayatının BMM ile başlamasına bağlanabilir. Hatta CHF milletvekillerinin, kendi eserleri addettikleri Cumhuriyet ve BMM'nin hiçbir şekilde geçmişle mukayesesini kabul etmemelerinin de bir etken olduğu söylenebilir. Her halükarda; tartışmanın seyrinin tehlikeli sulara -sorgu kabul etmeyen millet egemenliği ve meclis üstünlüğüne- çevrilmesi, doğal olarak bağımsız milletvekilinin geri adım atması ve özür dilemesiyle sonuçlanmıştır.

Menteşe'nin CHF Hükümeti ve hatta meclisle ayrıştığı temel nokta; iktisadî siyaset anlayışı, özellikle milli iktisat politikalarıdır. Milletvekiline göre milli iktisatta amaç; ekonomik dengeyi tesis etmek, yerel sanayiye geliştirmek ve ithalat ihtiyacını azaltmaktır. Ne var ki uzmanlık ve teknik gerektiren bu iş için ülkenin yeterli sermayesi bulunmamaktadır.⁵⁵ Menteşe bu nedenle, "*ecnebi sermayesi diye ürkmeyerek*" ihtiyaç duyulan sanayiye kurmaları için yabancı sermaye ve uzmanların getirilmesini önermekte, hatta İktisat Vekili'nden Avrupa sermayesini ülkeye çekmesini rica etmektedir. Ona göre, öncelikle Avrupalı uzmanlar getirtilerek bir iktisat programı belirlenmeli ve bu program çerçevesinde istikraz⁵⁶ için çare aranmalıdır. Menteşe; Avrupa'da "*komünizm,*

53 TBMM ZC, 4. D 8. C, 43. B, 5-V-1932, s. 35. Kansu'nun sözleri oldukça çarpıcıdır; "*Biz 93 Kanunu'nu da biliriz. O zaman da memurduk. O zamanın Mahkeme-i Temyiz ile Şûrayı Devoleti'nin birbirini nakzeden (baltalayan) güllünc maskara kararlarını gördük. (...) Binaenaleyh, muhterem Halil Beyefendi bunları bendenizden daha vâkıfane ve daha iyi bildikleri için yalnız bir hatırlatma kabilinden bunları söylüyorum.*"

54 TBMM ZC, 4. D 8. C, 43. B, 5-V-1932, ss. 31-33.

55 TBMM ZC, 4. D, 2. C, 29. B, 16-VII-1931, ss. 157-163.

56 Basit olarak borçlanma anlamına gelen istikraz; devlet ya da bir kamu tüzelkişisinin harcamalarını karşılamak için başka devletlerden fâiz karşılığında kısa, orta ve uzun süreli olarak borç para almasıdır. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1993, ss. 34-35

sosyalizm gibi muzır mikropların" görüldüğünü ve parti mücadelesi içinde kamu yararının unutulduğunu, buna karşın Türkiye'nin; yabancı sermayedarların ilgisini çekebilecek, istikrarlı bir ülke olduğunu; bundan faydalanmak gerektiğini savunmaktadır. Mentеше bu sözlerle, milli iktisat taraftarı, komünizm ve sosyalizm karşıtı olduğunu açıkça ifade etmektedir. Hatta Avrupa demokrasilerine yönelik eleştirisi, milletvekilinin Türkiye'deki siyasi istikrarın kaynağını, tek partili rejime dayandığını akla getirmektedir. Ne var ki bunu iddia edebilmek için, Mentеше'nin TPCF'nin kuruluş çalışmalarına katılmış olduğunu tümünden göz ardı etmek gerekir.

Meclis içinde iki bağımsız milletvekili Bellioğlu ve Mentеше'nin istikraz önerisinde bulunması dikkat çekecektir. Kütahya CHF milletvekili Hacı Memet (Somer) Bey, düşünülmeden hazırlanan borçlanma senetlerinin Duyun-u Umumiye gibi bir bela doğurduğunu hatırlatacaktır. Milletvekilinin, konuşmasının iki yerinde; özellikle Osmanlı Devleti'nin 400 milyon lira tutarındaki son borçlanmasında ve Duyun-u Umumiye'nin geldiği en son noktada, o sırada kabinede bulunan Mentеше'nin de "*hisse-i mesuliyeti*" olduğunu söylemesi çarpıcıdır. Somer'e göre, şimdi BMM ve onun hükümeti görevlerini yüksek bir dikkat ve itina ile görmekte, milli menfaati gözeterek milli ve mali istiklali zarara uğratacak anlaşmalardan kaçınmaktadır. Fırkaya, fırkanın liderlerine ve dolayısıyla hükümetine duyulan bağlılık ve güvenin kaynağı da budur.⁵⁷ Somer'in, açıkça Mentеше'yi Osmanlı'nın devlet yönetiminde yetkiliyken milli menfaate karşı sorumsuzca hareket etmekle suçlaması ve CHF ile İTF arasındaki siyaset ve fırkallık ruhu farklarına vurguları dikkat çekicidir. Şu halde Mentеше'nin IV. Dönem meclisi içindeki imgesinin ne bağımsız oluşu ne TPCF geçmişi, fakat İTF ile şekillendiği açıktır.

İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey ise mevcut gümrük ve Teşvik-i Sanayi kanunlarının zaten ülkeye sanayi yatırım yapmak isteyen yerli-yabancı tüm sermayeyi eşit derecede himaye ettiğini ve son 6 yıl içinde yabancı sermayenin ülkede 16 milyon liradan fazla yatırım yaptığını belirtecektir. İktisat Vekili Özkan, öte yandan, Mentеше'nin istikrazdan kastının bu türden yatırımlar olmadığına inanmaktadır. Hükümet, Mentеше'nin önerisine taraftar değildir. Lozan Barış Konferansı'nda fikirlerini kabul ettiremeyen Lord Curzon'un, İsmet Paşa'ya olan sözlerini⁵⁸ hatırlatan Özkan, ülkeyi böyle bir sonuca götürecektir, hususi rejime tabi tutulacak bir borçlanmayı (hükümet olarak) hiçbir suretle kabul etmediklerini kesin ifadelerle vurgulamıştır.⁵⁹ İktisat Vekili'nin sözleri CHF Hükümeti'nin yabancı sermayeye açıkken; dış borçlanmayı, ekonomik

57 TBMM ZC, 4. D, 3. C, 30. B, 18-VII-1931, ss. 171-172.

58 "Memleketiniz harap, menkul kıymet stokunuz yoktur, iktisadın ne demek olduğunu bilmezsiniz. Yarın bize istikraz yolu ile müracaat edeceksiniz ve bugün inatla üretmek istediğinizi o vakit para vermek için elinizden alacağız." İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması 1, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, s. 130.

59 İktisat Vekili'nin istikraza karşı olduğuna dair sözleri mecliste bravo sesleri ve alkışlarla karşılanmıştır. TBMM ZC, 4. D, 3. C, 30. B, 18-VII-1931, ss. 179-181.

bağımsızlık esasına aykırı bularak reddettiğini göstermektedir. Özellikle Duyun-u Umumiye borçlarının ödenmeye devam ettiği bir sırada, Mentеше'nin istikraz önerisinin, meclis içinde böylesi bir tepkiyle karşılanması anlaşılır bir durumdur. Ne var ki CHF milletvekillerinin ve hükümetin Mentеше'yi eleştiride ve hatta suçlamada geniş bir serbestlikle hareket ederken, uygulamada ise tutarsızlık gösterdikleri iddia edilebilir. Zira bu tartışmadan yalnızca 9 ay sonra hükümet, meclisten bir devlet işletmesi olan Seyr-i Sefain (Deniz ve Liman İşletmeciliği) İdaresi için istikraz izni isteyecek ve bizzat İktisat Vekili bu borçlanma için Fransa'dan teklif verildiğini açıklayacaktır.⁶⁰ Aslında hükümetin, devlet teşekküllerinin hemen hepsine 1932 yılı bütçeleri için istikraz izni verdiği ve meclisin de bu kanunları onayladığı görülmektedir.

1932 yılı bütçe kanunu görüşmeleriyle birlikte; Mentеше ve hükümet arasında ilişkinin 'milletvekilinin danışması, tavsiyede bulunması ve görüş belirtmesi, buna karşılık olarak hükümetin bu soruları yanıtlaması, tavsiye ve görüşleri değerlendirmesi' dizeminde geliştiği gözlemlenmektedir. Mentеше, hükümet politikalarını eleştirmekten ziyade, görüşülen konu üzerinde bir durum tespiti yapmakta; önemli gördüğü noktalarda "*vekâletin tetkikini istemekte*" ya da "*nazar-ı dikkatlerini rica*" etmektedir. Hükümet üyelerinin buna karşılık yanıtları ise yapılagelen ve yapılması tasarlanan faaliyetler hakkında açıklama yapmak ve hatta milletvekilinin bazı isteklerini "*hakikaten şayan-ı ehemmiyet bir mevzu*" olarak değerlendirmek şeklindedir.⁶¹ Her iki tarafın sözleri; Mentеше'nin 1932 yılı bütçe kanunu hakkında ön etüt yaptığını, hatta encümen üyeleri ve vekillerle önceden konuşarak onlardan bilgi aldığını göstermektedir. Dolayısıyla meclis görüşmelerinin, tartışma ya da çatışmadan ziyade, fikir alışverişi şeklinde ilerlemesi; Mentеше ile CHF Hükümeti üyelerinin meclis faaliyetleri için ilk kez meclis salonu içinde bir araya gelmemelerine bağlanabilir.

Halil Mentеше, sunulan kanun teklifleri hakkında görüş bildirmekle kalmamış, kendisi de gümrük tarife kanununa ilave olacak bir kanun teklifi getirmiştir.⁶² Ekonomik bunalım devam ettiği sürece yurtiçinde üretilen ve üretilebilecek birçok maddenin ithalatının yasaklanmasını önerdiği kanun teklifi,⁶³ ne var ki havale edildiği encümenlerce reddedilmiştir.⁶⁴ Kanun teklifinin gerekçesi ve kapsamı, milletvekilinin himayeci iktisadi politikaya taraftar olduğunu; hükümetin bu yöndeki çalışmalarını onaylamakla birlikte, himaye kapsamını yeterli görmeyerek, genişletilmesinden yana olduğunu göstermektedir. Öte yandan Mentеше'nin bu yaklaşımının, yalnızca buhrana ve dış piyasaya yönelik olduğu söylenebilir. Zira Sümerbank Kanunu vesilesiyle

60 TBMM ZC, 4. D 8. C, 55. B, 30-V-1932, s. 398.

61 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 187-193. Özellikle Ziraat Vekili Erkmen'le Mentеше'nin meclis oturumundaki karşılıklı konuşmalarının hoş bir sohbet havasında olduğu söylenebilir. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 283-286.

62 TBMM ZC, 4. D, 5. C, 10. B, 5-XII-1931, s. 14.

63 TBMM ZC, 4. D 19. C 8. B, Ek 14.

64 TBMM ZC, 4. D 19. C, 8. B, 2-XII-1933, s. 3.

yeni İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey'e hitaben sözleri, açıkça daha liberal bir ekonomiden yana olduğunu göstermektedir. Milletvekili, Bayar'ın göreve gelişiyle birlikte, ilk iş olarak, sermaye piyasasındaki devletçilik hakkındaki şüpheleri gidermesini, güven ve istikrarı tesis etmesini övmüştür.⁶⁵ Çünkü Bayar, fırka programını işaret ederek; CHF'nin devletçilik anlayışının, özel teşebbüse el çektirerek, tüm ekonomide devleti hâkim kılan devletçilikle ilgisinin olmadığını açıklamıştır. Mentеше'ye göre, hem İktisat Vekili'nin bu açıklamaları hem de devlete ait sanayinin yavaş yavaş Türk özel teşebbüslerine terkedileceğine dair kanunlar, devletin iktisadî alandaki rolünü tam olarak tespit etmekte ve hatta kanuni kesinlik kazandırmaktadır. Milletvekiline göre bu nokta, şimdiye kadar fırkanın programında belirsiz kalmıştır. Şu haliyle fırka programının içeriğini tamamıyla ortaya çıkardıkları ve böylelikle iş âlemine güven aşıladıkları için tüm hükümet üyelerine teşekkür etmiştir.⁶⁶

Böylelikle Mentеше, liberal ya da en azından özel teşebbüse olanak sağlayan 'sınırlı' bir devletçilikten yana olduğunu açıkça dillendirmektedir. Oysa hükümetin daha önceki devletçi ve devletleştirici kanunlarına herhangi bir eleştirisi olmamıştır. Hatta hükümete ve CHF'ye yönelik bu ilk eleştirisini bile - fırka programında devletin ekonomik alandaki rolünün şimdiye kadar belirsiz kalması- yine hükümete teşekkür etme vesilesiyle dillendirmiştir. Bu bakımdan Mentеше'nin, IV. Dönem içinde fırkayla uyumlu bir siyaset izlediği ve fırka politikalarını benimsediği iddia edilebilir. Öte yandan Mentеше, CHF'li bir milletvekili olduğu V. Dönemde devletçi politikalara açıkça muhalefet edecektir.⁶⁷

Halil Mentеше'nin dış politika alanındaki gelişmelerle ilgili sözleri; onun cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik kimliğini vurgulamaktadır. Hem Fransa Parlamentosu'nda Türk grubunun oluşturulması hem de Balkan Paktı'nın onaylanması vesilesiyle söz aldığı anda CHF Hükümeti'ni tebrik eden, ama her şeyden önce Büyük Gazi'nin kurduğu milli ve laik esaslara dayanan Cumhuriyet rejimini ve kazanımlarını öven, bilim-teknoloji ışığında ileri medeniyet hedefine kadar uzanan, meclisin de alkış ve bravo sesleriyle karşılık verdiği coşkulu konuşmalar yapmıştır.⁶⁸ Bu konuşmalardan birinde; Cumhuriyet yönetiminin en büyük kazanımı olarak "*Osmanlı İmparatorluğu'nu batıran belalar kapitülasyon ve dış borçlardan kurtulmasına*" değinmesi oldukça ilginçtir. Bu nokta milletvekilin

65 İktisat Vekâleti'ndeki bu değişim, o dönemde hükümetin katı devletçi politikaları terk ederek daha ılımlı politikalara yöneleceği şeklinde bir beklenti yaratmıştır. Oysa 1930-1931 yıllarında salt korumacı önlemler alınırken; devletçi uygulamalara tam olarak Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında geçilmiştir. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 68. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

66 TBMM ZC, 4. D, 6. C, 65. B, 3-VI-1933, ss. 18-20.

67 V. Dönem TBMM içinde devletçiliğe muhalefeti en fazla Mentеше ve Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı yapmıştır. Kuntay Gücüm, "*Türkiye'de Devletçilik ve Sınıflar*", *Teori*, Kasım, 2016, s. 36. Her iki milletvekilinin IV. Dönemde bağımsız iken V, VI ve VII. dönemlerde CHP Milletvekili olmaları ilginçtir.

68 TBMM ZC, 4. D, 20. C, 21. B, 1-III-1934, s. 5; TBMM ZC, 4. D, 20. C, 24. B, 6-III-1934, s. 16.

daha önce dış borç alınması önerisi nedeniyle, meclis içinde kendisinin bu konuda mesul tutularak eleştirilmesine bağlanabilir. Böylelikle Mentеше'nin İttihat ve Terakkî'nin önde gelen isimlerinden oluşu ve Osmanlı hükümetlerinde görev alışı sebebiyle bir nevi 'günah çıkardığı' da iddia edilebilir. Bu bakış açısı bağımsız milletvekilinin dış politika alanındaki gelişmeleri milli egemenlik ve Cumhuriyet rejimi bağlamında ele almasını da açıklamaktadır.

IV. Dönem meclis faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde, Halil Mentеше'nin CHF Hükümeti'ne eleştiri yöneltmekten dikkatle uzak durduğu gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle Mentеше'nin deneyimli bir siyasetçi olarak BMM içindeki pozisyonunu dikkatli bir şekilde tesis ettiği; çalışmalarını, Bellioğlu'ndan farklı olarak, meclis içinde 'muhalif' ya da 'fırka dışı' algısı yaratmadan ve hatta CHF çizgisinde yürüttüğü söylenebilir. Bununla birlikte hükümet ve CHF'li milletvekilleri çeşitli vesilelerle Mentеше'nin II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki aktif siyasi hayatını ve 'Osmanlı devlet adamlılığını' ön plana çıkarmış, bazen suçlamaya varan eleştirilerde bulunmuşlardır. Mentеше'nin, milli egemenlik ve laiklik esaslarına dayalı Cumhuriyet rejimini benimsediğini son yasama yıllarında sıkça vurgulamasının bir nedeni olarak, 'Osmanlılık' töhmetini bertaraf etmeye çalışması iddia edilebilir. CHF Hükümeti'ni eleştiri, sorgulama ve denetlemekten uzak çizgisiyle, fakat bir milletvekili olarak faal ve etkin olarak geçirdiği bu yasama döneminde, Mentеше'nin bağımsız milletvekillere beklenen rolü tam anlamıyla karşılamadığı tartışılabilir. Bir sonraki dönem için milletvekili adaylığına İnönü ve Peker'in itiraz etmemesinde, bu durumun etkili olduğu düşünülebilir. Hatta Atatürk kendisinden tekrar bağımsız milletvekilliği için adaylığını koymasını istemişken⁶⁹, sonradan alınan bir karar ile olsa gerek, Mentеше, V. Dönem'de CHP'den aday gösterilecektir.

2.c. Hasan Hüsnü (Kitapçı) Bey⁷⁰

TBMM istatistiklerine göre Hüsnü Kitapçı, IV. Dönem içinde 85 defa söz almıştır. Milletvekilinin yasama faaliyetlerinde; verilen kanun teklifleri ve bu teklifler hakkında encümenlerce hazırlanmış mazbatalar hakkında soru sormak;

⁶⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 49.

⁷⁰ 1886 Selanik-Yenice Vardar doğumlu olan Hüsnü Bey, 1909'da tamamladığı İstanbul Hukuk Mektebi'ndeki öğreniminin ardından, Selanik 1. Ceza Mahkemesi üyeliğine atandı. Aynı süre zarfında Jandarma Zabitan Mektebi'nde hukuk dersleri verdi. Kısa bir süre sonra Selanik İstinaf Cünha (Bölge Adliye) Mahkemesi üyeliğine, Ekim 1910'da da Kosova İstinaf Cünha Mahkemesi üyeliğine atandı. Balkan Savaşları'nda Kosova'nın düşmesi üzerine Aralık 1912'ye kadar açığa kaldı. Ekim 1913'de İçel Bidayet Mahkemesi Savcılığı'na atansa da istifa ederek İzmir'de ticaretle meşgul oldu. Ekim 1916'da Adliye Nezareti'ne dönerek İzmir'in işgaline kadar İzmir Ticaret Mahkemesi'nde görev yaptı. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem TBMM'ne İzmir'den bağımsız milletvekili seçildi. V, VI ve VII. dönemlerinde CHP'den Muğla Milletvekili olarak seçilerek, Ağustos 1946'ya kadar siyasi yaşamdaki yerini korudu. Hüseyin Kitapçı, 24 Kasım 1947'de İzmir'de öldü. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35**, C.II, ss. 307-308; Rağıpzade Hüsnü Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 801, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_812_1_4.pdf (Erişim Tarihi 06.02.2020).

maddelerin kapsamı hakkında görüş bildirmek ve değişiklikler önermek yoluyla etkin olarak yer aldığı görülmektedir.⁷¹

Kitapçı'nın CHF Hükümeti'ne en yoğun eleştirilerinin; devlet tekel işletmelerine yönelik olduğu görülmektedir. Hazırlanan bütçe kanunlarının meclisteki görüşmeleri sırasında, bu idarelerin hemen hepsinin zarar ettiği, yüksek meblağlarda borçlarının olduğu, üretimde kalite standardının yakalanamadığı gibi sorunlar su yüzüne çıkmıştır.⁷² CHF'li milletvekillerinin de büyük tepki ve eleştirilerine sebep olan bu tartışmalarda, bağımsız milletvekili Kitapçı'nın en temel eleştirisi, devlet teşekküllerinin genelinde ticarî zihniyetin henüz yerleşmemiş olmasıdır. Meclisten talep edilen meblağları fazla, bazı kalemleriyse gereksiz görmektedir.⁷³ Bağımsız milletvekilinin eleştiri ve önerilerine karşı hükümetin tepkisi ise bütçe kanununu savunmak şeklinde olmuştur. Belki de Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'in Kitapçıya verdiği şu cevap, içlerinde en sert ve dikkate değer olanıdır: "*Biz istediğimiz para ile saray yaptıracağız değiliz. Tütün ambarı yaptıracağız. (...)*"⁷⁴ Tekrar belirtmek gerekir ki bağımsız milletvekili Kitapçı, inhisar idarelerine yönelik eleştirilerinde yalnız değildir; hatta bazı CHF'li milletvekillerinin tepkileri onunkinden çok daha şiddetli olmuştur.⁷⁵ Buna karşın bağımsız milletvekili Hüsnü Kitapçı'yı CHF'li milletvekillerinden ayıran nokta, bütçe kanunlarının oylamasında verdikleri oylar olmuştur. Tütün İnhisarının 1932 yılı bütçesi için 169 milletvekili ile birlikte kabul oyu kullanan Kitapçı; Barut ve Mevadd-ı İnfilâkiye (Patlayıcı Maddeler) İdaresi'nin bütçesi için 198 kabule karşı ret oyu veren tek isim olmuştur.⁷⁶ Hatta bağımsız milletvekili bu idarenin tümünden lağvedilmesi ve fabrikalarının askeriyeye devri için -meclisin kabul etmediği- bir önerge bile vermiştir.⁷⁷

71 Hüsnü Kitapçı, CHP milletvekili olduğu V, VI ve VII. dönemlerde de mecliste toplam 185 defa söz alarak aynı aktifliğini korumuştur.

72 Tütün İnhisarı İdaresi'nin 1932 senesi Bütçe Kanunu için hazırlanan mazbatada birçok soruna işaret edilmiştir. Bkz., *TBMM ZC*, 4. D 19. C, Ek 171, ss. 309-332. Barut ve Mevadd-ı İnfilâkiye (Patlayıcı Maddeler) İdaresi de 7.200.000 liraya ulaşan borcu nedeniyle eleştirilecektir. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, s. 293; *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, Ek. 176, ss. 1-12.

73 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, ss. 261-262.

74 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 268.

75 Tütün İnhisarı İdaresi'nin bütçe tartışmalarında inhisarın kötü idaresinde sorumlu memurlara cezai işlem uygulanması dahi talep edilmiştir. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 266 vd. Tütün İnhisarı İdaresi mecliste; Vekilin cevaplarına karşılık milletvekillerinin yeni soru ve eleştirilerde buldukları ve Vekil Ali Rana Bey'in tekrar bunları yanıtlamak üzere kürsüye çıktığı, o denli uzun tartışmalara neden olmuştur ki, bizzat milletvekilleri bile yorulmuştur: "*Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) – Reis Bey, müzakerede bir usul vardır. Lehte ve aleyhte söylenir. Müzakere kâfi görülür ve arkası kesilir. Böyle in, çık; in, çık ne olacak?*" *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 273.

76 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 288; *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 323-325. Hatta tartışmalar sırasında kesinlikle karşı olduğunu söyleyen Kansu'nun da kabul oyu kullandığı görülmektedir. Böylelikle idareye 250.000 liralık istikraz izni çıkmıştır. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 294-298.

77 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, s. 304. Bağımsız milletvekili Kitapçı ise kazancının

Hüsnü Kitapçı, hükümetin devlet teşekküllerini idaresine yönelik muhalif duruşunu; Türkiye Posta Vapurculuğu Anonim Şirketi'nin kurulması hakkında kanun teklifinin⁷⁸ görüşmeleri sırasında açık olarak sergileyecektir. Ne var ki bu defa, CHF milletvekilleri Kitapçı'ya destek vermediği gibi onun görüşlerini eleştireceklerdir. Kitapçı bu kanunun tümünden aleyhindedir; çünkü hükümet, daha önce kabotaj hakkını vatandaşlara tahsis ederek, özel teşebbüsü, deniz taşımacılığına yönlendirmek için teşvik ve muafiyetler tanımıştır. Şimdi bu kanun teklifi ise, sektöre yatırım yapan vatandaşların cezalandırılması ve kazanılmış haklarının ihlali anlamına gelmektedir. Devlet maliyesine dayanan teşekküllerin başarısız olduğunu hatırlatan Kitapçı'ya göre, ne yönden olursa olsun tekellere gerek yoktur; bu ve benzeri kanunlar, özel teşebbüsü yatırım yapmaktan tamamen alıkoyacaktır.⁷⁹

Kanun teklifine Kocaeli bağımsız milletvekili Hüseyin Sırrı Bellioğlu da karşı çıkmış; bu durumu sıfırdan başlayarak başarıya ulaşan özel girişimin, borç içinde olan resmi bir kurum karşısında kurban edilmesi olarak değerlendirmiştir. Bağımsız milletvekili konu hakkında uzun uzadıya konuşmayı cenaze başında mersiye okumaya benzeterek, kanunun reddi için önerge vermiş; kanunun kabulü halinde Türk denizciliğinin her sene hatırlayacağı matemli bir gün olacağını söylemiştir.⁸⁰

İki bağımsız milletvekilinin kabotajın devletleştirilmesine muhalefet etmeleri, CHF milletvekillerinin tepkisini çekmiştir. Trabzon Milletvekili Raif (Karadeniz) Bey, devletin gerekli gördüğü tedbirler karşısında vatandaşların itiraz etmeye hakları bulunmadığını; nakliye işlerinin özel sektöre bırakılmasının devletçilik anlayışı ile uzlaştırılamayacağını savunmuştur.⁸¹ Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi (Ataç) ise, devletin Türk karasularındaki genel nakliyatı istediği gibi düzenleme hak ve yetkisine her zaman sahip olduğunu savunmuş; "*fert var devlet yok' düsturunun artık bu asrın zihniyetine sığmaz*" sözleriyle Kitapçı ve Bellioğlu'nun özel sektörden yana duruşlarını hedef almıştır. Kendilerinin -yani CHF'li milletvekillerinin- vatandaşların hak ve menfaatlerini en az Kitapçı ve Bellioğlu kadar gözettiklerini belirten Ataç, özellikle Bellioğlu'nu popülist söylemlerle kamuoyunu yanıltmakla suçlamıştır.⁸² Meclisin alkış ve bravo sesleriyle desteklediği Ataç'ın konuşmasının hemen ardından, kanun maddelerinin oylamasına geçilmesi oldukça ilginçtir. Zira Bellioğlu'nun, kanun teklifinin reddi için verdiği önerge oylamaya sunulmamıştır. Milletvekilinin bunu hatırlatması üzerine ise Meclis Başkanı (ve CHF Diyarbakır Milletvekili)

%30'unu masrafa harcayan bu idareyi kaldırılmakla bile hükümetin 300.000 lira tasarruf sağlayacağını savunmuştur. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 298-299.

78 Kanun teklifi özetle, Türk sahillerinde posta ve taşımacılık işlerinin, sefer programlarının ve ücret tarifelerinin devlet tekeli altına alınmasını öngörmektedir.

79 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 524-525.

80 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 525-526.

81 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 526-528.

82 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 528-531.

Kazım Özalp, maddelerin görüşülmesinin kabulünden sonra bu önergenin oylanamayacağını belirtecektir. Böylelikle Bellioğlu'nun önergesi oylamaya bile sunulmadan kanun, meclis tarafından kabul edilmiştir.⁸³ Özalp'in oylamayı 'tayin-i esami', yani milletvekillerinin adları ve verdikleri oyun açık kaydı ile yaptırmaması nedeniyle, iki bağımsız milletvekilinin ne yönde oy kullandıkları tespit edilememiştir.

CHF'li milletvekillerin bağımsız milletvekillerine gösterdikleri tepkinin temelinde '-kamu yararı', 'devletin hak ve yetkileri'- söylemleriyle bezense de devletçilik ilkesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ilke çerçevesinde; özel teşebbüs karşısında devlet müdahalesini kaçınılmaz bulmakta; liberalizmi tümenden reddetmekte, ferdin hak ve menfaatinin devlet kavramına dâhil olduğunu savunmaktadırlar. Tartışmalarda 'fırkalı-bağımsız' ayrımından açıkça söz edilmemesi, meclis içinde ifade özgürlüğüne dayanan bir ortamın göstergesi olarak alınabilir. Ne var ki CHF Ordu Milletvekili Ahmet Hamdi (Yalman) Bey'in kanun teklifine itirazlarının göz ardı edilmesi;⁸⁴ hükümetin faaliyetlerine karşı yöneltilen eleştirilere tepki eşliğinin; dillendirilsin ya da dillendirilmesin, 'fırkalılık' olduğunu göstermektedir.

Hüsnü Kitapçı, "vatandaşların kazanılmış hakları" söylemiyle, liberal bir siyasi yaklaşıma sahip olduğunu göstermekte; devletçilik ilkesinin hatalı/eksik uygulamalarına karşı duruşunun da ipuçlarını vermektedir. Bu konudaki görüşlerini açıkça ifade etmesi ise okul kitaplarının Maarif Vekâlet matbaasında basılmasını öngören kanun teklifiyle gerçekleşmiştir.⁸⁵ Devletin her iş sahasına el atmaması; ancak özel girişimlerin yetersiz kaldığı varlık göstermesi gerektiğini savunan Kitapçı; CHF'nin prensibinin de bireyleri yapacakları işlerde serbest bırakmak iken, hükümetin her yıl özel sektörü baltaladığı ve özel girişimin faaliyet alanını kısıtladığı eleştirisini getirmiştir.⁸⁶ Bu doğrultuda kanun teklifinin reddini talep etmişse de, Meclis Başkanı Özalp, maddelerin görüşülmesine geçildiği gerekçesiyle bağımsız milletvekilinin önergesini oylamaya sunmamıştır. Böylelikle bağımsız milletvekillerinden gelen bir ret önergesi daha, meclis müzakere usulleri kullanılarak, göz ardı edilmiştir.⁸⁷ Özalp'in de CHF'li bir milletvekili olduğu göz önüne alınırsa bu durum; daha önce fırka içinde kabul edilmiş kanun tekliflerinin, mecliste sorunsuz olarak onaylanması için başvurduğu bir taktik olarak değerlendirilebilir. Oysa ret önergelerinin oylanması halinde bile, ezici bir çoğunluğu CHF'li olan IV. Dönem BMM içinden fırka/ hükümet aleyhine bir sonuç çıkması pek olası değildir.

83 Kanun metni için bkz., "Türkiye iskele ve limanları arasında posta seferleri hizmetinin Devlet idaresine alınmasına dair kanun, Kanun No: 2068", *Resmi Gazete*, Sayı: 2151, 17 Temmuz 1932, s. 1721.

84 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, s. 523.

85 *TBMM ZC*, 4. D, 14. C, 35. B, 1-IV-1933, ss. 6-10.

86 *TBMM ZC*, 4. D, 14. C, 35. B, 1-IV-1933, s. 13.

87 Maddelerin oylanması sonunda da kanun teklifi kabul edilmiş; Özalp, bu kanunun bütününün oylanmasını da 'tayin-i esami' ile yaptırmamıştır. *TBMM ZC*, 4. D, 14. C, 35. B, 1-IV-1933, s. 14.

Genel olarak bakıldığında, bağımsız milletvekili Hüsnü Kitapçı'nın meclis içi çalışmalarının; ticaretle uğraşması ve hukukçu geçmişinin de etkisiyle, mali-ekonomik alanda verilen kanun tekliflerinin üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.⁸⁸ Öte yandan, dış politika alanında yaşanan gelişmeler hakkında hiç söz almamıştır. Meclis görüşmelerinde Kitapçı ile CHF'li milletvekilleri ve hükümeti üyeleri arasında geçen tartışmalar; 'fırkacı-bağımsız' bağlamında bir sürtüşmeye de dönüşmemiştir. Kitapçı'nın meclis tarafından; ne Bellioğlu'nun durumundaki gibi 'fırkacı olmama' ya da 'fırka karşıtlığı' ne de Menteşe'nin durumunda olduğu gibi 'Osmanlı devlet adamlığı kökeninden gelme' şeklinde önyargılarla değerlendirilmediği de anlaşılmaktadır. Elbette bunda; bağımsız milletvekilinin çoğu eleştirisinde yalnız olmamasının; -sonuçta hükümetin hazırladığı kanun taslaklarını aynen onaylamalarına rağmen- bizzat CHF'li milletvekillerinin de benzer yaklaşım sergilemelerinin etkili olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca her ne kadar muhatabı CHF Hükümeti olsa da bu eleştirilerin doğrudan doğruya hükümeti ya da fırkayı hedef almaması da diğer bir faktör olarak sayılabilir. Bununla birlikte Kitapçı'nın soru, eleştiri ve önerileri ile bağımsız milletvekillerinden beklenen hükümeti denetleme ve sorgulama rolünü etkin bir şekilde yerine getirdiği söylenebilir. Zira Kitapçı, yalnızca görüşlerini ileri sürmekle kalmamış; fikirleri doğrultusunda öneriler vermiş ve kimi zaman ret, kimi zamansa kabul oyu kullanmıştır. Bu durum; meclisteki genel yönelime uymak ya da karşıt olmak için değil, fakat kendi siyasi anlayışı doğrultusunda hareket etmesiyle değerlendirmelidir. Öte yandan CHF'li meclisin; Kitapçı'nın ret önerilerini kabul etmeyerek ve hatta oylamaya dahi sunmayarak, milletvekilinin 'bağımsız' siyasetini etkisizleştirdiği; bir bakıma onun 'fırka dışılığının' bilinciyle hareket ettiği iddia edilebilir. Sonuç olarak Hüsnü Kitapçı, meclis içinde 'fırka karşıtı' algısı yaratmadan, fakat 'fırka dışı' çizgisini korumuştur. Kitapçı'nın TBMM'nin V, VI ve VII. dönemlerinde CHP Muğla Milletvekili olarak bulunması; siyasi yaklaşımının aslında fırkaya tezat düşmediğinin de göstergesi olarak alınabilir.

88 Örneğin Kazanç Vergisi Kanunu, Kitapçı'nın üzerinde en sık söz aldığı ve en çok üzerinde durduğu kanun teklifi olmuştur. *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 28. B, 17-III-1934, ss. 58-59,66; *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 29. B, 19-III-1934, ss. 75-77, 79-82, 84-85; *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 30. B, 20-III-1934, ss. 115-119, 123; *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 31. B, 21-III-1934, ss. 132-133, 136-137.

2.d. Dr. Suat (Soyer) Bey⁸⁹

TBMM istatistiklerine göre Soyer, IV. Dönemde 5 kanun teklifi vermiş ve 8 defa söz almıştır.⁹⁰ Milletvekiline ait ilk kanun teklifi, “emeklilere, yetim ve dullarına emlak ve arazi verilmesi hakkında” olup; 8 Haziran 1931 tarihinde Dâhiliye, Maliye ve Bütçe encümenlerine sevk edilecektir.⁹¹ Fakat milletvekili 3 yıl sonra Meclis Başkanlığı’na verdiği bir önerge ile halen Bütçe Encümeni’nde olan kanun teklifini geri alacaktır.⁹² Soyer’in verdiği ve daha sonra geri çektiği bir diğer kanun teklifi ise “memlekette hükümler olan geçim zorluğu karşısında umumî bir teşriki mesai sistemi yapılması” hakkındadır.⁹³ Milletvekili önergesinde hayatı ucuzlatmak amacıyla verdiği teklifini; hükümetin ithalat ve ihracat dengesini sağlamak üzere kontenjan ve takas usulleri getirmesi ve diğer çalışmaları nedeniyle geri çektiğini belirtmiştir.⁹⁴ Bu haliyle bağımsız milletvekilinin; hükümetin bu alandaki faaliyet ve tedbirlerinin; verdiği kanun teklifini karşıladığına hükmettiği söylenebilir. Soyer, bunlardan başka

89 1879 İzmir doğumlu olan Suat Bey, 1902 yılında İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi’nden mezun oldu. 1910 yılına kadar Keskin, Ürgüp, Safranbolu, Niğde ve Konya Belediye Tabipliklerinde görev yaptı. Üsküdar ve Yöresi Sıhhiye Müfettişliği’nden sonra Ocak 1911’de ise Yemen Karma Sağlık Kurulu Üyeliği’ne, Temmuz 1911’de Akdeniz Adaları İli Sıhhiye Müfettişliği’ne atandı. Rodos’un, İtalya tarafından işgal edilmesiyle birlikte, İtalya’da 8 ay esir olarak tutuldu. Yurda dönüşünde Eylül 1913’te Kastamonu ve Bolu Hastaneleri ve Gezici Sağlık Kurulları Genel Müfettişi olarak atandı. Ocak-Temmuz 1918 tarihleri arasında frengi hakkında araştırma yapmak üzere Almanya’ya gönderildi. Ekim 1918’de Kastamonu Sağlık Müdürlüğü Vekili olarak atandı. Nisan 1919’da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından siyasetle uğraştığı gerekçesiyle açığa alındı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Kastamonu mebusu seçilen Dr. Suat Bey, İstanbul’un işgali üzerine, Anadolu’ya geçerek Nisan 1920’de BMM’ne katıldı. I. Dönem BMM milletvekilliği sırasında Müdafaa-ı Hukuk Grubu’nda yer aldı. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem BMM’ne Kastamonu’dan bağımsız milletvekili seçildi. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Dr. Suat Bey, 1935’ten sonra İzmir’de serbest hekimlik ve ticaret işini sürdürdü. İzmir’de Veremle Mücadele Cemiyeti ve Yerli Malları Koruma Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etti. Dr. Suat Soyer, 3 Haziran 1942 tarihinde İzmir’de öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23*, C.III, ss. 625-626; *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35*, C.II, s. 338; Doktor Suat, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 261, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_264_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 20.02.2020); Melih Tınal, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 2, Sayı: 6, Kış 2009, ss. 624-625.

90 Soyer’in IV. Döneme kıyasla; 3 kanun teklifi ile 13 önerge verdiği, 69 defa söz aldığı I. Dönem BMM’de çok daha aktif olduğu görülmektedir.

91 TBMM ZC, 4. D, 2. C, 11. B, 08-VI-1931, s. 44.

92 Soyer’in önergesi şu şekildedir: “Yüksek Reisliğe Evvelce takdim edilip halen Bütçe encümeninde bulunan müteakidlerle eytam ve eramiline arazi verilmesi hakkındaki kanunî teklifimi görülen lüzum üzerine geri alacağımdan lâzım gelen muamelenin ifasına müsaadenizi istirham ederim efendim.” Ne var ki geri almadaki lüzumun ne olduğu ya da kim tarafından buna karar verildiği net değildir. Milletvekilinin geri alması sebebiyle, kanun teklifi metnine de ulaşılamamıştır. TBMM ZC, 4. D, 21. C, 36. B, 04-IV-1934, s. 20.

93 TBMM ZC, 4. D, 4. C, 3. B, 12-XI- 1931, s.14.

94 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 72. B, 27- VI- 1932, s. 370.

29 Şubat 1932 tarihinde belediye bütçelerindeki maaş kaleminin daraltılarak sıhhi hizmetlere daha fazla ödenek yaratmayı öngören bir kanun teklifi daha verecektir.⁹⁵ Ne var ki, bu teklifi karma encümen tarafından reddedilmiştir.⁹⁶

Soyer'in yine aynı yıl verdiği kanun teklifi ise Hilâl-i Ahmer Hayır Cemiyeti'ne ait olan Karahisar maden suyunun, maliyetini düşürmek ve böylelikle cemiyetin gelirini yükseltmek amacıyla, bazı vergilerden muaf tutulmasını talep etmektedir.⁹⁷ Karma encümenince bazı değişiklik teklifleriyle kabul edilen kanun teklifi; Meclis Genel Kurulu'nda 181 milletvekilinin hepsi tarafından onaylanarak kabul edilmiştir.⁹⁸ Bu kanun; bağımsız bir milletvekili tarafından sunulan ve çoğunluğu CHF'li olan IV. Dönem BMM tarafından -hem de oybirliği ile- kabul edilen tek kanun olması itibarıyla önem taşımaktadır. Öte yandan kanunun, CHF'nin veya hükümetin siyasi-ekonomik politikalarından özerk olarak, sosyal yardımlaşma ve kamu yararını gözettiği ve bu nedenle meclis tarafından herhangi bir önyargı ya da tepkiyle karşılanmadan kabul edildiği de açıktır.

IV. Dönem meclis çalışmalarında Dr. Suat Soyer'in verdiği son kanun teklifi ise "Soyadı Kanunu'na bazı maddelerin eklenmesi" hakkındadır.⁹⁹ IV. Dönem BMM'nin sonlanmasına 3 gün kala verilen bu teklifin yeni döneme intikal ettiği anlaşılmaktadır. Ne var ki V. Dönem TBMM tutanaklarında, sevk edildiği Dâhiliye Encümeni tarafından bu kanun teklifi hakkında hazırlanmış bir mazbataya rastlanmamıştır. Benzer bir şekilde, süresi içinde görüşülmemiş olan lahiyalarda da yer almaması; teklifinin, encümen tarafından reddedildiğini düşündürmektedir.¹⁰⁰

Bağımsız milletvekili Dr. Suat Soyer'in IV. Dönem BMM çalışmalarının, gerek ileri sürdüğü görüşleri gerekse verdiği kanun teklifleri itibarıyla, kendisini 'fırkalı' ya da 'bağımsız' olarak nitelendirebilecek bir duruş sergilemediği; fakat kamunun tümünü ilgilendiren asayiş, sağlık ve eğitim gibi konular üzerine olduğu görülmektedir. Hem 1931 hem de 1932 genel bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmalarda birebir aynı noktalara temas etmiş; vekâletlerin faaliyetlerini genel olarak değerlendirirken; takdir ettiği ve eleştirdiği noktaları da yine aynı genel çerçevede ortaya koymuştur.¹⁰¹ Milletvekili bu sınırlı

95 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 64. B, 16-VI- 1932, Ek 201, ss. 1-3.

96 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 64. B, 16-VI- 1932, Ek 37, ss. 1-3; TBMM ZC, 4. D, 11. C, 17. B, 29-XII-1932, ss. 56-57.

97 TBMM ZC, 4. D, 10. C, 3. B, 10-XI-1932, s. 14; TBMM ZC, 4. D, 19. C, 20. B, 28-XII-1933, Ek 49, s. 1.

98 TBMM ZC, 4. D, 19. C, 20. B, 28-XII-1933, Ek 49, ss. 1-9; TBMM ZC, 4. D, 19. C, 20. B, 28-XII-1933, ss. 175-176, 195-197.

99 TBMM ZC, 4. D, 25. C, 19. B, 20-XII-1934, s. 206.

100 Soyadıyla ilgili olarak yalnızca iki kanunun (2525 Numaralı Soyadı Kanunu ve 2587 Numaralı "Kemal Öz Adlı Cumhuriyet Reisimize Verilen Soyadı Hakkında Kanun") bulunması bu noktayı kuvvetlendirmektedir. Çoker, Soyer'in biyografisinde, milletvekilinin verdiği 2 kanun teklifini geri çektiğini; diğer üçünün ise encümenlerin olumsuz görüşleri kabul edilerek reddedildiğini belirtmektedir. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23, C.III*, s. 338. Ne var ki Karahisar maden suyu ile ilgili kanun teklifinin kabul edildiği unutulmamalıdır. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23, C.III*, s. 338.

101 TBMM ZC, 4. D, 3. C, 27. B, 14-VII-1931, ss. 80-85; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 193-196.

eleştirilerinde de CHF'li milletvekillerinden farklı bir yaklaşım sergilememiş, bu nedenle de hiçbir tepki almamıştır. Dr. Suat Soyler'in eleştirilerinde gözetttiği sınır ve seviyeyi, takdir ve övgüde de koruduğu gözlenmektedir. Bağımsız milletvekilleri Bellioğlu ve Mentese'nin özellikle son yasama yıllarında, hemen her vesilede Cumhuriyet rejimini ve inkılaplarını ya da M. Kemal Atatürk'ün şahsını ve liderliğini övdükleri göz önüne alındığında, Soyler'in böyle bir tutumdan kasıtlı olarak kaçındığı bile düşünülebilir. Elbette bu iki bağımsız milletvekilinin aksine, Soyler'in üzerinde, siyasi geçmişinin yarattığı herhangi bir önyargının bulunmadığı kabul edilmelidir. Sonuç olarak Soyler'in çalışmalarının ancak, CHF'li milletvekillerinin de katıldığı noktalarda etkili olduğu göz önüne alındığında, meclis içi faaliyetlerinde 'bağımsız' kimliğinden ziyade yalnızca 'milletvekili' kimliği ile hareket ettiği söylenebilir.

2.e. Ali Galip (Yenen) Bey¹⁰²

TBMM istatistiklerine göre Ali Galip Yenen, IV. Dönem Meclis Genel Kurulu'nda 2 defa söz almış, herhangi bir kanun teklifi ya da önerge vermemiştir.¹⁰³

Bağımsız milletvekilinin siyasi portresi hakkında ipucu veren tek gelişme, Elaziz Milletvekili Fazıl Ahmed (Aykaç) Bey ve iki arkadaşının, bazı gazetelerin takip ettikleri yayın tarzı hakkında hükümetin ne gibi tedbirler aldığına dair verdiği gensoru ile yaşanacaktır.¹⁰⁴ Gensoru vesilesiyle, basının gidişatını endişe verici bulduğunu belirten Yenen, ülkede genel olarak basın özgürlüğünün suiistimal edilerek kişilere saldırı ve eleştiri aracı olarak kullanıldığını, mevcut durumun da böyle olduğunu savunmaktadır. Yener ayrıca; hükümeti eleştiren bazı gazetelerin amacının millet için fayda sağlamak olduğuna inanmamaktadır. Hükümetin bu konuda esaslı tedbirler alması gerektiğini savunan milletvekili bunun hükümetten beklediği bir görev olduğunu ve gecikmesinin ağır sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.¹⁰⁵ Milletvekilinin bu sözleri değerlendirildiğinde;

102 1877 Bursa'da doğumlu olan Ali Galip Bey, 1897'de Harp Okulu'ndan piyade teğmen olarak mezun oldu. 1904'te yüzbaşığa yükseldi ve Selanik Jandarma Alayı Drama Taburu 1. Piyade Bölüğü Komutanlığı'na atandı. 1918'de yarbaylığa (kaymakamlığa), Mart 1919'da Jandarma Genel Komutanlığı Yardımcılığı'na; Eylül 1921'de Jandarma Genel Komutanlığı'na yükseldi. 1923'te genel seçimlerinde II. Dönem BMM'ne Niğde Milletvekili olarak girdi. III. Dönemde SCF Niğde Milletvekili olarak seçilen Yenen, IV. Dönem BMM'ne yine Niğde'den bağımsız milletvekili olarak girdi. Ali Galip Yenen 7 Mayıs 1948'de İstanbul'da öldü. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927*, C. 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 638-639; Ali Galip Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 596, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_595_1_2.pdf (Erişim Tarihi 27.02.2020). TBMM Albümü'nde Yenen, 1876 İstanbul doğumlu olarak belirtilmektedir. *TBMM Albümü (1920-2010)*, C 1, ss. 114, 166.

103 Yenen, TBMM'nin II. Döneminde bir teklif, 2 önerge vermiş ve 2 defa söz almıştır. Milletvekilinin III. Dönem'de ise Meclis Genel Kurulu'na yansıyan herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

104 Söz konusu gensoru ve mecliste iki celseyi kapsayan tartışmalar için bkz.; *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 22. B, 5-VII-1931, ss. 2-44.

105 *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 22. B, 5-VII-1931, ss. 33-34. Başvekil İnönü'nün hem gensoruya hem de tüm konuşmacı milletvekillerine hitaben verdiği cevap için bkz.; *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 22. B,

söz alan diğer milletvekilleri ya da hükümetten farklı bir duruş sergilemediği; kendisinin de basın özgürlüğünün suiistimal edildiğine inandığı görülmektedir. Özellikle muhalif basının, hükümet ve BMM'nin çalışmalarını göz ardı ettiğine yönelik sözleri, Yenen'in CHF Hükümeti'nin özellikle ekonomik alandaki politikalarına taraftar olduğu ve desteklediğini göstermektedir.

Ali Galip Yenen'in BMM içindeki imgesine bakıldığında SCF Merkez İdare Heyeti üyeliğinden gelen siyasi arka planının Meclis Genel Kurulu'na hiç yansımadağı dikkat çekmektedir. Bunda milletvekilinin meclis içinde bir varlık göstermemesi kadar, görüş belirttiği tek seferde de özgünlükten uzak, meclisin genel ortamına uygun ifadelerde bulunması etkilidir. BMM II. ve III. dönemlerinde de meclis faaliyetlerinin az sayıda oluşu, aslen kendisinin aktif bir siyasetçi olmadığını göstermektedir. IV. Dönem içindeyse Ali Galip Yenen'in bağımsız milletvekillerinden beklenen hükümeti denetleme rolünü yerine getirmediği söylenebilir.

2.f. Ahmet Tevfik (Şatır) Bey¹⁰⁶

TBMM istatistiklerine göre Ahmet Tevfik Şatır, IV. Dönem Meclis Genel Kurulu'nda 2 defa söz almış, görüşülen kanun teklifi hakkında 1 değişiklik önergesi vermiştir.

Şatır, hukukçu kimliği nedeniyle yalnızca adli iki kanun teklifi üzerine söz almış ve bunlarda da teknik-içerik noktalarında görüş bildirmiştir. Bunlardan İcra ve İflâs Kanunu'nun tadiline dair kanun görüşmelerinde; bazı maddelerinin yazım şeklinin değiştirilmesi için önerge vermiş, bir başka maddenin muğlak ifadesi için izahat istemiş ve görüş bildirmiştir.¹⁰⁷ Şatır'ın kanun maddesine bir ibare eklenmesi teklifi ise, meclis tarafından kabul edilmiş ve bu şekilde oylanarak onanmıştır.¹⁰⁸

5-VII-1931, ss. 34-38.

106 1891 Kayseri-Melikgazi doğumlu olan Ahmet Tevfik Bey, 1912 yılında Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. 1913'te Keskin İlçesi Bidayet Mahkemesi Savcılığına getirildi. I. Dünya Savaşı sırasında 24. ve 46. Fırka'da Adli Müşavirlik yaptı. Mondros Mütarekesi'nin imzası sonrasında 1919-1920 yılları arasında Keskin Bidayet Mahkemesi Başkanlığı ve üyeliğinde bulundu. İstiklal Savaşı'nda, Temmuz 1921'de terhis edilerek Kayseri İstinaf Mahkemesi üyesi olarak görevlendirildi. 1922-1924 yılları arası İstinaf Savcısı ve Ağır Ceza Savcısı olarak çalıştı. Ekim 1925'te Kırşehir Ağır Ceza Savcılığı'ndan ayrılarak, Kayseri'de avukatlık yapmaya başladı. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne Kayseri'den bağımsız milletvekili seçildi. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Şatır, yeniden hizmet talebi üzerine Temmuz 1935'te Adana Savcılığı'na atandı. 1947'de Sivas; 1949'da Yozgat Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı olarak görevlendirildi. 1951'de emekliye ayrılan Ahmet Tevfik Şatır, 23 Aralık 1952'de Kayseri'de öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1919-23*, C.II, ss. 344-345; Ahmet Tevfik, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 807, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_818_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

107 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 57. B, 1-VI-1932, s. 5; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 58. B, 2-VI-1932, s. 55.

108 TBMM ZC, 4. D, 8. C, 56. B, 31-V-1932, s. 428; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 59. B, 4-VI-1932, s. 71.

Ahmet Tevfik Şatır, teknik meselelere yoğunlaştığı bu konular dışında Meclis Genel Kurulu içinde varlık göstermemiş; hükümetin politikalarını destekleyen ya da eleştiren herhangi bir siyasi tutum da sergilememiştir. Dolayısıyla Şatır, bağımsız milletvekili olarak hükümet faaliyetlerini denetleme gibi bir yol izlememiştir.

2.g. Coşkun Osman (Topalmusaoğlu) Bey¹⁰⁹

TBMM istatistiklerine göre Coşkun Osman Topalmusaoğlu'nun IV. Dönemde hiçbir faaliyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla Sayıştay Encümeni'ndeki görevi dışında; Topalmusaoğlu, bağımsız sıfatının dışında, milletvekili olarak dahi varlık göstermemiştir.

2.h. Ali Haydar (Çinoğulları) Bey¹¹⁰

Ali Haydar Bey'in, 1933'teki ölümüne kadar TBMM IV. Dönem'in ilk üç yasama yılı içinde herhangi bir önerge ya da kanun teklifi vermediği, BMM

109 1892 Kayseri-Develi doğumlu olan Coşkun Osman Bey, I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Mülkiye Mektebi'ne henüz öğrenci iken ihtiyat subayı olarak silahlı altına alındı. Mondros Mütarekesi'nin imzası sonrasında Milli Mücadele'ye katıldı. Kilikya Kuvayı Milliye Komutanlığı'na bağlı Kuzey Cephesi Komutanı olarak Haçin'in kurtuluşunda etkili oldu ve iki yıl Haçin Kaymakamlığı'nda bulundu. 1924'te Develi Belediye Başkanı seçilen Osman Coşkun Bey, iki yıl sonra istifa ederek ticaretle uğraşmaya başladı. 1931 Genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne Kayseri'den bağımsız milletvekili seçildi. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Coşkun Osman Topalmusaoğlu, 1 Kasım 1958'de Develi'de öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1919-23*, C.II, ss. 347-348; Coşkun Osman, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: ?, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_819_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020); *TBMM Albümü*, s. 235.

110 1876 Konya doğumlu olan Ali Haydar Bey, 1898'de İstanbul Halkalı Ziraat Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. Beyrut Orman İdaresi'ne atanmasının ardından 1900'de Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'nde öğretmenliğe başladı. 1909'da Hüdavendigâr İl Ziraat Müdürlüğü'ne atanan Ali Haydar Bey, eş zamanlı olarak Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi'nde ders verdi. Mart 1914'te III. Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Konya'dan milletvekili seçildi. Meclisin Aralık 1918'de kapatılması sonrasında Konya İl Genel Meclisi üyeliğinde bulundu. İstiklal Savaşı sırasında Tekâlifî Milliye Komisyonu Başkanvekilliği yaptı. Nisan 1924-1930 yılları arasında Konya Ziraat Müdürlüğü, Ankara Belediyesi Bahçeler Müdürlüğü'nde, Konya Numune Çiftliği ve Hayvan Islahat ve Teksiri Müessesesi Müdürlüğü yaptı. 1931 Genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne Konya'dan bağımsız milletvekili seçilen Ali Haydar Bey, 24/25 Nisan 1933'te Konya'da kalp krizinden öldü. Soyadı Kanunu sonrası ailesinin "Aksoy" soyadını almasından ötürü Demirel'in eserinde ve TBMM Albümü'nde milletvekilinin ismi, "Ali Haydar Aksoy" olarak geçmektedir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 129; *TBMM Albümü*, s. 237. TBMM hal tercümesi ve seçim mazbatasının "Çinoğullarından" aile adı ile düzenlenmesi ve TBMM'nin Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu'nda böyle tasniflenmesi nedeniyle çalışmada, milletvekilinin soyadı bu şekilde kullanılmıştır. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35*, C.II, ss. 378-379; Haydar Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 812, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_824_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

Genel Kurulu'nda yalnızca bir defa söz aldığı görülmektedir.¹¹¹ Bağımsız milletvekilinin meclis içindeki bu tek faaliyetinden siyasi görüş ve tutumu hakkında fikir edinilememektedir.

2.1. Ali Fuat (Cebesoy)¹¹²

Ali Haydar Bey'in ölümü üzerine kendisinden boşalan koltuğa 1933'te yapılan ara seçimde Ali Fuat Paşa Konya milletvekili olarak seçilmiş, 10 Haziran 1933'te seçim tutanağı onaylanmasıyla göreve başlamıştır. Cebesoy'un IV. Dönemin sonuna kadar bağımsız milletvekilliğini koruması sayesinde, 8 olan bağımsız milletvekili sayısı da değişmemiştir. Cebesoy, bu süre içinde Millî Savunma ve Anayasa encümenlerinde çalışmış;¹¹³ fakat Meclis Genel Kurulu'nda hiç söz almamış, herhangi bir önerge ya da kanun teklifi de vermemiştir. Bu durum, Ali Fuat Cebesoy'un Milli Mücadele'nin önde gelen ve Türk siyasetinin tanınmış kişilerinden oluşu nedeniyle enikonu dikkat çekicidir. Aslında, kurucularından olduğu TıpCF'nin 3 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılışı ve kendisinin İzmir Suikast girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanışı gibi geçmiş olaylar göz önüne alındığında; Cebesoy'un bağımsız bir milletvekili olarak CHF'ye eleştirel ve hatta muhalif bir tavır takınması beklenebilir. Ne var ki Cebesoy'un bu ara seçimde bağımsız milletvekili olarak adaylığını koyması bizzat Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün teklif ve teşvikiyle olmuştur.¹¹⁴ Aslında Cebesoy'un milletvekilliği; Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk ile anlaşmazlığa düşerek devlet yönetiminden uzaklaşan küskün devlet adamlarının siyasete geri kazandırılmasının; Türk siyasi tarihinde İnönü dönemine atfedilmesine karşın; daha Atatürk döneminde başladığını da göstermektedir. Şu halde Cebesoy'un IV. Dönem içinde CHF Hükümeti'ne karşı herhangi bir eleştirel tutum sergilememesi, bu barışma sürecine bağlanabilir. Zira siyasi hayata bağımsız milletvekili olarak geri dönen Cebesoy; TBMM'nin V, VI, VII. dönemlerinde CHF Milletvekili olarak yer alacak; VIII, IX, X ve XII. dönemlerindeyse 1948 yılında katıldığı Demokrat Parti'nin bir milletvekili olarak görev yapacaktır.

111 TBMM ZC, 4. D, 2. C, 15. B, 20-VI-1931, s. 92.

112 Ali Fuat Cebesoy'un biyografisi için bkz., Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23*, C.III, ss. 73-77. Cebesoy'un hayatı için ayrıca bkz., Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, I-II*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002; Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001; Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1993.

113 Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35*, C.II, s. 377.

114 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. II, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 236, 237.

Sonuç

IV. Dönem meclis faaliyetlerinin ışığı altında, Bellioğlu, Mentеше ve Kitapçı dışında kalan bağımsız milletvekillerinin siyaseten aktif bir manzara çizmedikleri görülmektedir. Soyer ile Şatır, 'bağımsız' sıfatından azade bir şekilde, sadece sayısal görevinde bulunmayı tercih ederlerken; Çinoğulları, Topalmusaoğlu ve Yenen meclis içinde varlık göstermemişlerdir. Öte yandan mecliste ileri sürdükleri fikirler, verdiği önerge ve kanun tekliflerinin yanı sıra kullandıkları oylarla ön plana çıkan Bellioğlu, Mentеше ve Kitapçı'nın da hükümet üzerinde 'oyun değiştirici' bir güce ulaşamadıkları söylenebilir. Somut bir sonuca ulaşamamakla birlikte; tek parti rejimi içinde hükümeti denetleme ve sorgulama rolünü, hem de CHF'nin ezici bir çoğunluğa sahip olduğu meclis ortamında olabildiğince dirayetle sürdürdükleri açıktır. Bizzat CHF Genel Başkanı Atatürk'ün bağımsız milletvekilleri için öngördüğü bu rolde başarıya ulaşamamalarında, yine CHF'li milletvekillerinin eleştiriye tahammül göstermeyen yaklaşımlarının etkili olduğu görülmektedir.

Aslında bağımsız milletvekilleri için kontenjan ayrılması formülünün İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'dan hiçbir bağımsız adayın seçilmemesi ile ilk darbesini aldığı; daha meclisin ilk günlerinden itibaren 10 bağımsızın CHF'ye katılmasıyla da işlerliğini yitirdiği öne sürülebilir. TPCF ve SCF'nin kapanmalarıyla meclis içi muhalefet bertaraf edilmişken, fikren ve organik olarak CHF'li olan, fakat fırkadan aday gösterilmedikleri için bağımsız adaylıklarını koyanların böylesi bir rolü samimiyetle gerçekleştirebileceklerine inanmak, zaten pek olası değildir.

Mecliste fırka dışı bir yaklaşım sergileyen Bellioğlu, Mentеше ve Kitapçı, hükümete yönelik en çok ekonomik alanda eleştiri getirmişlerdir. Aslında bu eleştirilerinin hedefi de ne 1929 Buhranı'nın Türkiye'de yarattığı ekonomik durum, ne de hükümetin buna reçete olarak sunduğu devletçilik ilkesi; fakat bu reçetede 'ilacın dozajı' üzerine olmuştur. Ne var ki hükümet ve CHF'li milletvekilleri bu eleştirileri, 'hekimlik yetkinliğinin sorgulanması' olarak karşılamış; tepkilerini de devletçilik ilkesini benimsemiş fırka ve fırkalılık bağlamında vermişlerdir. Bunun tek istisnası, Bellioğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi vesilesiyle açtığı laiklik tartışması olsa da milletvekilinin bu konuda geri adım atması, bu ilkenin CHF'den öte Cumhuriyet rejiminin temellerinden oluşuna bağlanabilir.

Meclis içi demokrasiyi yaşatma çabası olarak değerlendirdiğimiz bağımsız milletvekillerine koltuk ayrılması formülü, 1935 seçimlerinde de uygulanmış, V. Dönem 13 bağımsız milletvekili seçilmiş, 1939 seçimlerinde bu sayı 4'e düşmüştür.¹¹⁵ Fakat bu seçimle oluşan mecliste, denetleme işlevi için

115 Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 229, 230; Uyar, *a.g.m.*, ss. 27, 28.

Müstakil Grup öngörülmüştür. İşin ilginç yanı, ilk kez IV. Dönemde uygulanan bağımsızlar formülü gibi; Müstakil Grubu'nun oluşturulması kararı da CHF'nin kendisine aittir.¹¹⁶ Aslında bu nokta bile eleştirilere gösterdiği tahammülsüzlüğe rağmen, fırkanın, bir ideal olarak demokrasiye samimiyetle inandığını göstermektedir. Bu bakımdan müstakil formülüyle fırkanın aslında kendisini tam demokratik rejime geçişe hazırladığı iddia edilebilir. Fırka-dışı bağımsızlar yerine, parti-içi müstakillere geçişte; partili olmayan milletvekillerinin denetleme işlevlerini istenilen serbestlikte gerçekleştirememelerinin ve de hemen her fikir ve eleştirilerinin CHF karşıtlığı olarak algılanmasının etkili olduğu iddia edilebilir. Ne var ki bu algının söz konusu olmadığı, tamamı CHF'li milletvekillerinden oluşan Müstakil Grubunun 1939-1943 yılları arasında hükümete karşı hiçbir ret ya da çekimser oy kullanmaması ya da CHF içtüzüğünde kendisine verilen hükümet üyelerine soru sorma, gensoru verme, güvenoyu talep etme gibi yetkilerini de kullanmaması da dikkat çekicidir.¹¹⁷ Aslında 21 üyeli Müstakil Grubun, CHP Meclis Grubu'nda alınan bağlayıcı bir karar karşısında gücünün sembolik kalacağı açıktır. Hatta bağımsız milletvekillerinin başaramadığı denetleme işlevini, fırka içinden, fırka denetimindeki ve başkanlığını bile CHF Genel Başkanı'nun yaptığı bir grubun gerçekleştirmesi pek de mümkün değildir. Zaten IV. Dönem görece daha aktif olan bağımsız milletvekilinden Mentеше ve Kitapçı'nın bile V. Dönemde bağımsız kalmak yerine CHF'ye geçmeleri; formül ne olursa olsun, ikinci bir partinin yokluğunda meclis içi denetimin sınırlı kalacağını göstermiştir. Her halükarda bu formüllerin; hedeflerine ulaşamamalarıyla, demokrasinin ancak iktidar ve muhalefetin bir arada bulunduğu çok partili bir rejimde mümkün olduğunu ispat ederek, Türk siyasi hayatına katkı sağladıkları söylenebilir.

116 Müstakil Grup, 1939 yılındaki 5. Kurultay'ında kabul edilen tüzükte hükümet ve parti çalışmalarını denetlemek üzere kurulmuştur. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 262,263; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, s. 218. V. Dönem'de CHF'den milletvekili seçilen Hüsnü Kitapçı, 21 üyeli Müstakil Grup'ta yer alacaktır. *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939*, Ankara, 1939, s. 9. Müstakil Grup hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz., Murat Yılmaz, *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

117 Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, ss. 80-82; Volkan Payaslı, "Tek Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014-Bahar, s.184 vd. Grubu görev tanımı ve yetkileri için bkz., *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s.76. Müstakil Grubun CHP Altıncı Büyük Kurultay'ına sunduğu 4 yıllık faaliyet raporunda da, kanun teklifleri ve önemli konularda vekillerle yapılan fikir alışverişinin "Mecliste Grup adına sık sık müdahalede bulunmaya lüzum bırakmadığı" belirtilmektedir. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, ss. 311-316.

KAYNAKÇA

I. Resmi Kaynaklar

“Eski Ekonomi Bakanı ve Kocaeli Milletvekili Sırrı Bellioğlu’nun hükümlü bulunduğu cezanın affına dair Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 7816, 24 Mayıs 1951, s. 1181.

“Türkiye iskele ve limanları arasında posta seferleri hizmetinin Devlet idaresine alınmasına dair kanun, Kanun No: 2068”, *Resmi Gazete*, Sayı: 2151, 17 Temmuz 1932, s. 1721.

TBMM Albümü (1920-2010), Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, Cilt 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, Cilt 1-25.

II. Kitaplar

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İzmir, 1998.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005.

CEBESOY, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001.

CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar, I-II*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939, Ankara, 1939.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2004.

- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23, C.III*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935, C.I-II*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- EROĞLU, Cem, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-IV*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009-2010.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1993.
- İsmet İnönü'nün Hatıraları, *Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması 1*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.,1998.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- MAZICI, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınları, İstanbul, 1984.
- OKYAR, Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınlar, İstanbul, 1980.
- Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, 2019.
- ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927, C. 3*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C. 2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2019.

- TEKELİ, İlhan- Selim İLKİN, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- TOPUZ, Hıfzı, *Atatürk Sesleniyor: Gazi ile Sohbetler ve Anılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

III. Makaleler

- DEMİREL, Ahmet, “Menteşe, Halil”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, İstanbul, 2008, ss. 203-204.
- GÜCÜM, Kuntay, “Türkiye’de Devletçilik ve Sınıflar”, *Teori*, Kasım, 2016, ss. 33-48.
- KAYA, Mehmet, “Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi*, C. 2, 2014, ss. 1131-1140.
- PAYASLI, Volkan, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014-Bahar, ss.175-197.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 14, 1994, ss. 255-265.
- TINAL, Melih, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6, Kış 2009, ss. 617-627.
- UYAR, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, *Toplumsal Tarih*, 64, Nisan 1999, ss. 21-31.
- YILMAZ, Murat, “Hüseyin Sırrı Bellioğlu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 144-156.

IV. Tezler

HALAÇLI, Cengizhan, *Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2019.

KARAYAMAN, Mehmet, *İzmir'de Sağlık 1920-1938*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2005.

YILMAZ, Murat, *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

V. İnternet Kaynakları

Ahmet Tevfik Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kayseri, Sicil No: 807, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı (KAHB), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_818_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

Ahmet Tevfik, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 807, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_818_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

Ali Galip Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 596, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_595_1_2.pdf (Erişim Tarihi 27.02.2020).

Ali Galip, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Niğde, Sicil No: 596, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_595_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 27.02.2020).

Coşkun Osman, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: ?, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_819_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

Develili Coşkun Osman, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kayseri, Sicil No: ?, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_819_1_4.pdf, Erişim Tarihi 05.03.2020).

Doktor Suat Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kastamonu, Sicil No: 261, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_264_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 20.02.2020).

- Doktor Suat, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 261, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_264_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 20.02.2020).
- Halil Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, İzmir, Sicil No: 800, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_811_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 16.01.2019).
- Halil Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 800, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_811_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 16.01.2019).
- Haydar Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Konya, Sicil No: 812, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_824_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Haydar Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 812, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_824_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_822_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 19.12.2019).
- Hüseyin Sırrı, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kocaeli, Sicil No: 235, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_234_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 19.12.2019).
- Hüseyin Sırrı, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 235, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_234_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 19.12.2019).
- Hüsnü Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, İzmir, Sicil No: 801, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_812_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 06.02.2020).
- Murat Yılmaz, “İnönü Döneminde İfade Hürriyeti“, *Hür Fikirler İnternet Sayfası*, <http://www.hurfikirler.com/inonu-doneminde-ifade-hurriyeti/>, (Erişim Tarihi: 19.12.2019).
- Rağıpzade Hüsnü Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 801, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_812_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 06.02.2020).